

ШКОЛСТВО НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА
у Југославији 1918–1991.

Ученици Чехословачке основне школе Масарикове у Београду са управником Драгутином Штрајтом, око 1935. године (Педагошки музеј, Београд)

Зоран Јањетовић
Институт за новију историју Србије, Београд
kokanzokan@yahoo.com

ШКОЛСТВО НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У ЈУГОСЛАВИЈИ 1918–1991.*

АПСТРАКТ: На основу релевантне литературе и архивске грађе рад упо-ређује образовну политику југословенске државе према припадницима националних мањина у периоду пре и после Другог светског рата. Акцент рада је на поређењу циљева и метода образовне политике.

Кључне речи: Југославија, националне мањине, школство, уџбеници, про-светни радници

ОБРАЗОВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Краљевина СХС је била непосредни плод Првог светског рата, а посредно и плод либерализма и национализма 19. века. Она је обухватила територије са етнички и верски врло различитим становништвом, културним традицијама, законским и школским системима.¹ Уз разлике између југословенских народа (од којих неки нису били ни признати) проблем је био што су највеће националне мањине (Мађари, Немци, Албанци, Турци) чиниле делове владајућих или макар повлашћених нација некадашњих царстава.² Национална хијерархија се у великој мери одразила и на школство на територијама које су до 1912. или 1918. припадале Хабзбуршкој или Османској царевини. Ово је посебно важило за некадашњу Хабзбуршку монархију која је била неупоредиво развијенија. Истовремено, будући да је из ва-

---

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години бр. 451-03-9/2021-14/200016 од 5. 2. 2021.

1 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I: Kraljevina Jugoslavija 1918–1941, (Beograd: Nolit 1988), 30–55.

2 Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005), 83–98.

жења конвенције о заштити националних мањина потписане крајем 1919. године, у делу који се тицао школа, територија предратне Србије била изузета, југословенске власти никад нису отвориле школе на албанском или турском.³ За припаднике ове две мањине су постојале само примитивне верске школе, сибијан мектеби.⁴ Мањи број припадника ових народности је ишао у школе на српском наставном језику, док је за школовање држави верне муслиманске елите 1925. отворена Велика медреса краља Александра у Скопљу. Ни у њој настава није била на мањинским језицима, а и њена главна намена није остварена: уместо да буде расадник режимских верских службеника, она је постала легло комунизма.⁵ У целини узевши, просветна политика према признатим мањинама у јужним деловима земље се, после врло кратких покушаја србизације, сводила на њихово потпуно просветно занемаривање. Сматрало се да су и Албанци и Турци примитивни и да само треба оставити да их религија задржи у стању заосталости,⁶ тим пре што за масу припадника ових мањина образовање на матерњем или било ком другом језику није имало висок приоритет.

Проблем мањинског школства се у пуној мери постављао у северним деловима земље. Тамо је школски систем Хабзбуршке монархије у највећој мери фаворизовао Мађаре и Немце, на уштрб свих других народности. Изузетак је чинила Хрватска, која је у свом аутономном школском систему остављала мало простора за школовање на мањинским језицима.⁷ Ту је већи део мањинских школа после Пр-

3 Турске школе су затворене 1919/20. године, а наравно и бугарске (Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије*, III: Политика и стваралаштво, (Београд: Стубови културе, 1997), 127–128; Janjetović, *Deca careva*, 225).

4 Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie. Minorité nationale. Territoire et développement*, (Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1992), 207; Dimić, *Kulturna politika*, III, 129–130, 194.

5 Mustafa Memić, *Velika medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu*, (Skoplje: IPZRO Fonografika, 1984); Jašar Redžepagić, „Velika medresa u Skoplju 1925–1941“, *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* 4/ 1968. - Због наставе на „државном језику“, Албанци и Турци су чинили само 39,8% ученика (Memić, *Velika medresa*, 42).

6 Muhamet Pirraku, „Kulturno-prosvetni pokret Albanaca u Jugoslaviji (1919–1941)“, *Jugoslavenski istorijski časopis* 1–2/1976, 358, 360; Димић, *Културна политика*, 122–123. - У другој половини тридесетих година је било идеја да се принудно школовање употреби као додатни вид притиска на Албанце (уз одузимање земље, строго утеривање пореза, позивање на војне вежбе, забрану горосече итд.) који би их подстакао на исељавање (Janjetović, *Deca careva*, 246).

7 László Szita, „Identitätsprobleme der Magyaren in Kroatien“, *Minderheitenfrage in Südosteuropa. Beiträge der internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900–1990, Interuniversity Center, Dubrovnik 8–14 April 1991*, ed. Gerhard Seewann, (München: R. Oldenbourg Verlag, 1992), 178–179; Josip Gujaš, „'Nacionalna odbrana' Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX i XX stoljeća u okvi-

вог светског рата укинут, тако да је 1920/21. радило још само девет мађарских, 16 немачких школа и три словачке.⁸ У донекле сличној ситуацији су се нашле и економски и бројчано нејаке мањинске групе које су се после 1878. населиле у Босни и Херцеговини. Током ха-бзбуршке власти отворено је шездесетак школа различитог нивоа и статуса на мањинским језицима. После 1918. године, припадници мањина су ослабљени дискриминацијом и емиграцијом а број њихових школа (немачких, чешких, италијанских) имао је генералну тенденцију опадања, док су Пољаци и Украјинци практично остали без икаквих школа на матерњем језику.⁹

Школство на језицима који су после 1918. постали мањински нарочито је било развијено у деловима Словеније (Доња Штајерска и Кочевје) и у некадашњој јужној Угарској тј. Војводини. У два споменутих областима у Словенији је живео највећи део бројчано невелике, али друштвено и економски јаке немачке мањине у том делу земље. Нова, словеначка, власт је прионула да драстично скреше број немачких школа на тој територији њиховим затварањем и претварањем немачких и двојезичних у словеначке. Тај процес је текао током двадесетак година, а доприносили су му иселјавање извесног броја Немаца, враћање изворној народности приличног броја словеначких опортуниста, анализа презимена која је коришћена да се смањи број ученика потребних за отварање мањинских одељења и други фактори.¹⁰

---

ru Slavonske akcije“, *Historijski zbornik XXIII–XXIV, 1970–1971*, 91; *Pétition présentée à la Société des Nations au sujet de la destitution en masse des instituteurs de nationalité hongroise en Yougoslavie et de la loi yougoslave du 27 septembre 1929 sur les écoles normales d’instituteurs*, (Paris: s. n., 1930), 6; Enikő A. Sajti, *Hungarians in the Vojvodina 1918–1947*, (Boulder CO: East European Monographs, 2003), 153.

8 Janjetović, *Deca careva*, 230.

9 Enes Omerović, *Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, (Sarajevo: Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, 2019), 157–184; Artur Burda, „Poljski naseljenici u Bosni“, *Zbornik krajiških muzeja*, III, 1969, 188; Душан Дрљача, „Марија Домбровска о Пољацима у Босни“, *Зборник Матице српске за славистику* 10/1976, 142; Vaso Strehaljuk, „Украјинци у Босни“, *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine IV*, 1978, 82.

10 Andrej Vovko, „Nemško manjšinsko šolstvo na Slovenskem v obdobju stare Jugoslavije“, *Zgodovinski časopis* 3/1986, 311–321; Arnold Suppan, „Zur Lage der Deutschen in Slowenien zwischen 1918–1938“, *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941*, eds Arnold Suppan, Helmut Rumpler, (Wien, München: Ost- und Südosteuropa-Institut, 1988), 179–180; Ervin Dolenc, *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS*, (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996), 30–33; Martin Wutte, Oskar Lobmeyr-Hohenleiten, *Die Lage der Minderheiten in Kärnten und Slowenien*, (Klagenfurt: A. Kollitsch, 1926), 59–62; Josef Perz, Fritz Hölgler, „Das Schulwesen des Gottscheer Landes“, *Jubiläums-Festbuch der Gottscheer 600-Jahresfei-*

У сличном положају су биле и школе на мађарском језику у Бачкој, Банату и Барањи. Ту припадници ниједног народа нису били у већини – сем на нивоу појединих села или општина. Јужни Словени су заједно чинили једва 40% становништва.¹¹ Будући да је слична била и етничка структура целе Угарске, њен образовни систем је био тако осмишљен да подстиче мађаризацију припадника мањинских народа (који су заједно узевши представљали већину стновништва).¹² У Угарској су постојале приватне школе верских заједница, те општинске и државне. У државним је настава била само на мађарском, док су општине и верске заједнице теоретски могле да бирају језик наставе. Међутим, мађарски језик је и у њима био обавезан предмет, а све строжи стандарди које су власти постављале за функционисање школа терали су све већи број општина да своје школе предају држави на издржавање – што је аутоматски доводило и до увођења мађарског као наставног језика. Посебно су швапске општине, чији житељи су били вођени материјализмом и жељом за социјалним успоном, своје школе често препуштале држави. Верске школе (сем за Србе до укидања црквено-школске аутономије 1912) такође су биле скројене тако да подстичу мађаризацију. Дошавши делом са османског Балкана крајем XVII века, а делимично преживевши 150 година турске власти у самој Угарској, Срби као непожељна и дискриминисана мањина нису били у стању да у просветном погледу држе корак са културнијим Немцима и од 1867. године све више фаворизованим Мађарима.¹³

Због овога и веће економске моћи припадника мањинских народа (пре свега мађарских велепоседника и немачких сељака) југословенске власти су се нашле у ситуацији да је „државотворно“ словенско

---

er. Aus Anlaß des 600-jährigen Bestandes des Gottscheer Landes, (Кочевје: J. Pavlicek, 1930), 132; Doris Kraft, *Das untersteierische Drauland, Deutsches Grenzland zwischen Unterdrauburg und Marburg*, (München: M. Schick, 1935), 134. - У Прекомурју, које је до 1918. припадало Угарској, дошло је до смањења броја мађарских школа (будући да је мађарска мањина ту била сићушна). (Matija Slavič, *Prekmurje*, (Ljubljana: Slovenska kršćansko-socijalna zveza, 1921), 125–126).

11 Janjetović, *Deca careva*, 66.

12 István Dolmányos, „Kritik der Lex Appony (Die Schulgesetze vom Jahre 1907)“, *Nationale Frage in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900–1918*, (Budapest: Akademia Kiadó, 1966); Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, (Нови Сад: Српска манастирска штампарија Сремски Карловци, 1935).

13 Притом су и у српским школама обавезни предмети (који су се предавали на мађарском) били географија, историја, уставно уређење и мађарски језик (Бранислав Гавриловић, „О настави на језицима народности у Војводини 1919–1929“, *Зборник Матице српске за историју* 5/1972, 56).

становништво било економски, културно и друштвено инфериорно у односу на мањинско.¹⁴ Већина становништва је преферирала стару Угарску под чијим утицајем је стасала, што је послератна Мађарска знала да користи ширећи културни утицај и иредентистичку пропаганду. Да се томе парира, требало је национално освестити не само већи део Шваба него и део Словена – посебно Буњеваца и Русина – а Мађарима одузети водећу улогу у политичком, економском и културном животу. И док је уклањање мађарских чиновника и интелигенције био начин да се постигне прво, аграрна реформа друго, редукција предимензионираног мађарског школства је била главни начин да се оствари треће. Школство је подржављено а српски школски закон протегнут и на Војводину само два дана после потписивања Тријанонског мировног уговора.¹⁵ Уведено је обавезно похађање школе на матерњем или државном језику.¹⁶ Овим се хтело онемогућити да припадници једне мањине иду у школу на језику друге. То се пре свега тичало Немаца и Јевреја, који су често ишли у школе на мађарском, али је важило и за Хрвате и Србе. По конвенцији о заштити мањина, држава је на мањинским језицима била дужна да обезбеди само основне школе – које су у то време у Србији биле четвороразредне. Дана 18. јуна 1925. министар просвете Светозар Прибићевић је прописао да основне школе морају бити на „државном језику“, док су за припаднике мањина организована паралелна одељења од најмање 30 ученика.¹⁷ Да би се смањио број ученика за мањинска одељења, примењивана је анализа презимена: деца са словенским презимени-

14 У Војводини, изузетак су представљали Словаци, који су, иако економски напреднији и писменији од Срба, великим делом били национално свесни и спремни да подрже југословенску државу. Међутим, и њима је у новој држави, како на економском тако и на просветном пољу, дато много мање него што су очекивали. Највећи успех Словака на просветном пољу је било оснивање приватне гимназије у Бачком Петровцу, која је потом 1920. прешла у надлежност државе, да би касније постала двојезична. (Vlatka Dugački, *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918.–1941.)*, (Zagreb: Srednja Europa, 2013), 349–353; Rudolf Bednárík, *Slováci v Juhošlávií. Materiály k hmotnej a duchovnej kultúre*, (Bratislava: Vyavatelstvo Slovensky Akadémie Vied, 1966), 57; Јан Сирацки, „Место и значај југословенских Словака у историји чехословачко-југословенских односа“, *Зборник Матице Српске за друштвене науке* 48/1967, 50; Јанјетовић, *Deca careva*, 228; Биљана Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929–1941)*, (Нови Сад: Филозофски факултет, 2007), 199).

15 Глигоријевић, „О настави“, 61; Josef Volkmar Senz, *Das Schulwesen der Donauschwaben in Jugoslawien*, (München: Südostdeutsches Kulturwerk, 1969), 50; Sajti, *Hungarians*, 147.

16 Глигоријевић, „О настави“, 57; Јанјетовић, *Deca careva*, 226.

17 Глигоријевић, „О настави“, 70; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 187–188.

ма су се морала уписивати у одељења на „државном језику“.¹⁸ Иако је ова мера више пута укидана, она је у пракси постојала кроз већи део међуратног раздобља.

У Аустро-Угарској омиљене и распрострањене грађанске школе, као вид нижег средњег образовања које није водило на универзитет, такође су редуковане по броју, посебно за припаднике мањина.¹⁹ Иако је закон о грађанским школама из 1931. предвидео да оне буду само на „државном језику“, неке на мањинским језицима су ипак опстале.²⁰ Редукција броја је била правило и за гимназије и друге средње школе на мањинским језицима.²¹ За мањинце су углавном били предвиђени паралелни разреди у малобројним (и често само нижим) гимназијама, док су они који су хтели да наставе школовање морали најчешће то да учине на „државном језику“.²² Студирање је такође било могуће само на „државном језику“ док је студирање у матичним земљама мањина (Мађарској, Румунији, Аустрији, Немачкој) административним мерама ограничавано.²³ Упркос сталним проме-

18 Suppan, „Zur Lage“, 180, Vovko, „Nemško manjšinsko šolstvo“, 313, 317; Глигоријевић, „О настави“, 70; Јанјетовић, *Deca careva*, 240; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 189, 192, 197; Sajti, *Hungarians*, 151–152.

19 Глигоријевић, „О настави“, 61–64; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 192–193. - У њих је почетком двадесетих година уведен нешто већи број часова мањинских језика – да би се мањинци привукли у ту врсту школа које су представљале „слепи колосек“ у погледу наставка школовања (Димић, *Културна политика*, II, 163). Почетком тридесетих година број паралелних мађарских одељења у њима у Дунавској бановини је смањен са 15 на само пет (Јанјетовић, *Deca careva*, 235). Број немачких грађанских школа је на почетку повећан на уштрб мађарских – да би се Швабе у Војводини придобиле за нову државу (Senz, *Das Schulwesen*, 37).

20 Šandor Mesaroš, *Mađari u Vojvodini 1929–1941*, (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu Institut za istoriju, 1989), 82.

21 То је било супротно општем тренду експлозије броја гимназија. (Уп. Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 284–297).

22 Senz, *Das Schulwesen*, 59–60; Јанјетовић, *Deca careva*, 237–239; Глигоријевић, „О настави“, 69; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 299, 302–303; Mesaroš, *Mađari*, 51–52; Sajti, *Hungarians*, 152.

23 Šandor Mesaroš, *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*, (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu Institut za istoriju, 1981), 197, 204, 210–211; Gligor Popi, *Rumuni u jugoslovenskom Banatu (1918–1941)*, (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu Institut za istoriju, 1976), 98, 117–121; Wutte, Lobmeyr, *Die Lage der Minderheiten*, 62; Димић, *Културна политика*, III, 69–70, 93–94, 112, 123–124; Јанјетовић, *Deca careva*, 240–241. - Мађарске власти су свесно из националистичких разлога основале пограничне универзитете у Сегедину (1921) и Печују (1923) и финансијски ојачале универзитет у Дебрецину (Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 204). Међу студентима у Југославији мањински студенти су били вишеструко подзаступљени у односу на њихов удео у укупном становништву (Arnold Suppan, *Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Außenpolitik in europäischem*

нама министара просвете, циљ образовања је био свим ученицима улити свест о „националном и државном јединству“, док су практична знања била тек у другом плану.²⁴ Један израз тога била је и чињеница да су географија, историја и дакако „државни језик“ увек предавани на службеном језику, а њима је била посвећена једна четвртина или једна трећина укупног фонда часова.²⁵ Оваквим школским програмима и праксом се хтела ослабити национална свест мањина и отежати стварање нелојалне интелектуалне елите.

Оваква лоша образовна политика постајала је још гора не-принципијелним модификацијама. Тако је у склопу неколико конвенција склопљених да се умањи опасност од главног спољнополитичког непријатеља, Италије, 1923. године Конвенцијом за опште споразуме италијанским држављанима, али и Италијанима који нису оптирала за Италију а живели су на југословенским територијама, омогућено да похађају школе које су оснивале и водиле организације из Италије а у којима су предавали наставници италијански држављани.²⁶ Тако је сачица Италијана²⁷ добила веће школске повластице него националне мањине које су бројале више стотина хиљада припадника (Немци, Албанци, Мађари).²⁸

Други изузетак је била румунска национална мањина у Банату.²⁹ Да би се побољшали савезнички односи са Румунијом, на румунску иницијативу током 20-их су вођени преговори о проширењу

Umfeld, (München, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1996), 703; Димић, *Културна политика*, III, 360; Saji, *Hungarians*, 154). Упркос предострожности власти, ни мањинци који су студирали на југословенским универзитетима нису увек били оличје лојалности (Janjetović, *Deca careva*, 242).

24 Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 227, 247; Димић, *Културна политика*, I, 88, 118, 233, 250, 262–263, 276, 281; Димић, *Културна политика*, II, 135, 138–140, 154, 224; Глигоријевић, „О настави“, 65; Janjetović, *Deca careva*, 232–233; Martin Mayer, *Elementarbildung in Jugoslawien (1918–1941). Ein Beitrag zur gesellschaftlichen Modernisierung*, (München: R. Oldenbourg Verlag, 1995), 60, 140, 202.

25 Димић, *Културна политика*, II, 135, 138, 154; Janjetović, *Deca careva*, 233; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 247; Saji, *Hungarians*, 146.

26 Илија Пржић, *Заштита мањина*, (Београд: Геца Кон, 1933), 143–149; Pierre Jacquin, *La question des minorités entre l'Italie et la Yougoslavie*, (Paris: Sirey, 1929), 49–52, 161. - Поред осам школа које су отвориле италијанске националистичке организације Lega culturale и Unione italiana, отворена су и четири вртића.

27 Око 12.500.

28 По попису 1921. било је 505.790 Немаца, 467.658 Мађара и 439.657 Албанаца (*Statistički pregled Kraljevine Jugoslavije po Banovinama*, (Beograd: Pretsedništvo Ministarskog saveta, 1930), 5).

29 У целој земљи их је 1921. било 231.068. У овај број су били укључени и Власи и Цинцари. У Банату је, међутим, живело само 69.616 Румуна. (Janjetović, *Deca careva*, 65).

школских и црквених права румунске, односно српске мањине у Банату. Они су завршени склапањем Бледске конвенције 1927. године.³⁰ Међутим, она југословенским властима није била по вољи због постојања посебног просветног савета за Румуне, опозицији због наводног повлашћивања Румуна, а Српској православној цркви због наводног кршења права Срба у Румунији на црквене школе, тако да је примена конвенције суспендована по завођењу шестојануарске диктатуре 1929.³¹ Дошло је до нових преговора и склапања друге конвенције у марту 1933.³² Југословенске власти су и са њеним спровођењем отезале јер нису радо гледале на кршење свог суверенитета и нису биле вољне да у својој мањинској политици праве нежељене преседане.³³

Међутим, до њих је још раније ипак дошло када је у питању била најбројнија мањина, немачка, и то због све већег значаја Немачке за југословенску спољну политику. Сам однос према немачкој мањини је био различит. У Словенији је она била извргнута реваншистичком притиску који се одражавао и на школство. У Хрватској су фолксдојчери и надаље били изложени тихој асимилацији, док су им у Војводини власти на почетку чиниле одређене уступке у жељи да их одвоје од Мађара. Тако је ту одмах по Првом светском рату дошло до претварања дела мађарских школа у немачке, отварања не-

30 Између осталог, она је предвиђала да се у учитељским школама у Вршцу и Темишвару оснују одељења за Румуне, односно Србе, да се „национални предмети“ уче у III и IV разреду основне школе, да за паралелне разреде буде довољно само 20 ученика (уместо 30) и да се изабере аутономни школски одбори. (Бранислав Глигоријевић, „Југословенско-румунска конвенција о уређењу мањинских школа Румуна у Банату 1933. године“, *Зборник Матице српске за историју* 7/1973, 79–86; Popi, *Rumuni*, 94–100; Pržić, *Zaštita manjina*, 151–154; Димић, *Културна политика*, III, 95–100).

31 Глигоријевић, „Југословенско-румунска конвенција“, 85.

32 Глигоријевић, „Југословенско-румунска конвенција“, 87; Димић, *Културна политика*, III, 101–103; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 277–278; Arpad Török, „Die rumänisch-jugoslawische Minderheitenkonvention und die Minderheitenschutzverträge“, *Nation und Staat* 3/1933, 151–155. - Ова конвенција је садржала и одредбу о запошљавању учитеља страних држављана док се не ишколује довољан број домаћих. Иако се Југославија овоме оштро противила, крајем тридесетих година у југословенском Банату је радило шездесетак учитеља из Румуније. (Глигоријевић, „Југословенско-румунска конвенција“, 94–98; „Die Kulturrechte des Rumänentums im jugoslawischen Banat“, *Nation und Staat* 1/1939, 34).

33 Глигоријевић, „Југословенско-румунска конвенција“, 94–98; Димић, *Културна политика*, III, 105–106. - Карактеристично је да је сваки уступак једној мањини обично за собом повлачио захтеве других мањина за истим или сличним уступцима.

мачких средњих школа, одобравања оснивања Швапско-немачког културног савеза (Културбунд), оснивања великог дневног листа итд. Када су границе повучене, предусретљивост власти према Швабама у Војводини се смањила.³⁴ Светска привредна криза је показала неспремност и немогућност југословенских савезница Француске и Чехословачке да Југославији пруже економску помоћ, па је она почела да се окреће Немачкој, са којом – осим положаја фолксдојчера – није било спорних питања.³⁵ Да би поправила односе са Вајмарском републиком, југословенска влада је прво у септембру 1930. издала уредбу о олакшицама при упису и учењу „државног језика“, а немачки је могао да буде и језик наставе у прва два разреда више основне школе, Немцима је дозвољено да оснивају приватне вртиће и за њих више нису били обавезни припремни разреди за припаднике мањина. Поред тога ова уредба је одобрила оснивање Немачке школске задужбине, која је отворила приватну немачку учитељску школу, са циљем да ублажи хронични мањак немачких наставника.³⁶ Уследило је и отварање немачких одељења у Срему и Славонији, иако је било и доста отпора нижих власти.³⁷ Најзначајнији помак било је оснивање приватне немачке учитељске школе у октобру 1931, а одмах затим и приватне грађанске школе.³⁸ По паду Француске 1940. године, дошло је до отварања приватних немачких гимназија у Новом Врбасу, Апатину, Београду и Загребу, као и једне пољопривред-

34 Hans Rasimus, *Als Fremde im Vaterland. Der Schwäbisch-deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse*, (München: Donauschwäbisches Archiv, 1989), 10–74; Бранко Бешлин, *Весник трагедије. Немачка штампа у Војводини (1933–1941)*, (Нови Сад, Сремски Карловци: Платонеум, 2001), 14–15.

35 Zoran Janjetović, "The Question of the Volksdeutsche in Yugoslav-German Relations between the World Wars", *East-Central Europe and the Great Power Politics (19th–20th Centuries)*, ed. Veniamin Ciobanu, (Iași: Editura Junimea, 2004), 323–327.

36 Hans-Paul Höpfner, *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*, (Frankfurt/M, Bonn: P. Lang, 1983), 320–322; Пржић, *Заштита мањина*, 237–238; Vovko, „Nemško manjšinsko šolstvo“, 314–315; Senz, *Das Schulwesen*, 95, 218; Димић, *Културна политика*, III, 26–27; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 274.

37 Димић, *Културна политика*, III, 27–28, 34; Senz, *Das Schulwesen*, 91; Supran, „Zur Lage“, 206–207; Janjetović, *Deca careva*, 253–254. - У Словенији је број одељења наставио да пада, што указује на регионалне аспекте просветне политике који су били условљени унутрашњополитичким разлозима (Vovko, „Nemško manjšinsko šolstvo“, 316, 320; Supran, „Zur Lage“, 233).

38 Оснивач школе је била задужбина која је основана три и по месеца раније. Школа је прве две године радила у Великом Бечкереку (данашњем Зрењанину), да би потом прешла у Нови Врбас. Школска задужбина је добијала дотације југословенске и немачке владе. (Senz, *Das Schulwesen*, 97–100; Supran, *Jugoslawien*, 729; Janjetović, *Deca careva*, 253).

не школе.³⁹ Критичарима овакве политике су активности немачке препарандије и немачких гимназија на ширењу нацистичких идеја пружале одличан материјал за одбацивање попустљивије просветне политике према мањинама,⁴⁰ али све већа зависност Југославије од Трећег рајха више није дозвољавала радикалне промене политике према немачкој националној мањини.

Извесно побољшање је током 30-их година доживела и мађарска мањина захваљујући унутрашњополитичким потребама.⁴¹ Током две године (1933–1935) у београдској Учитељској школи су радила паралелна мађарска одељења са петнаестак ђака.⁴² Та побољшања су, међутим, дошла прекасно, а доказ да је југословенска политика према националним мањинама у свим сегментима, па и на пољу просвете, била погрешна била је чињеница да су се током Другог светског рата скоро све националне мањине (сем релативно малобројних Словака, Чеха и Пољака) окренуле против Југославије сарађујући срдечно са окупаторима, без обзира на то да ли су им били сународници.

Због рестриктивне мањинске политике, школе за припаднике националних мањина у Краљевини СХС/Југославији су патиле од истих слабости као и школе за припаднике већинских народа, само у још већој мери. Све их је мучио недостатак планиране просветне политике⁴³ окренуте стварном животу, превелика идеолошка усме-

39 Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*, (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966), 84–85, 203, 224–225; Димић, *Културна политика*, III, 49; Senz, *Das Schulwesen*, 123–124; Јанјетовић, *Deca careva*, 254; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 299–302.

40 Biber, *Nacizem*, 86; Јанјетовић, *Deca careva*, 254; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 279–280, 301–302.

41 Mesaroš, *Mađari*, 117, 136, 147, 167, 172; Димић, *Културна политика*, III, 94–95; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 274–275. - Током 30-их година је дошло до отварања првих мађарских одељења у Славонији, а 1938. и у Срему (Mesaroš, *Mađari*, 52, 159). Крајем 1940. власти Бановине Хрватске су отвориле неколико мађарских одељења у Славонији – да би том предусретљивошћу одвојиле Мађаре од Београда. (Mesaroš, *Mađari*, 217; Sajti, *Hungarians*, 153).

42 За издржавање одељења је требало скупљати добровољне прилоге, а укинута су са циничним образложењем да постоји довољан број мађарских учитеља. (Mesaroš, *Mađari*, 50–51, 376–377; Јанјетовић, *Deca careva*, 258; Sajti, *Hungarians*, 153).

43 Димић, *Културна политика*, I, 102. - Између 1918. и 1941. променила се 41 влада са 24 министра просвете, од којих је сваки имао просечан мандат од осам месеци (Meuer, *Elementarbildung*, 69). Планиране просветне политике није било, а до средине тридесетих ни трајног школског програма (Meuer, *Elementarbildung*, 73, 202). Закон о народним школама од 5. децембра 1929. покушао је да унесе више практичних елемената у основно образовање, али су скупчене

реност наставе,⁴⁴ мањак материјалних услова, наставника⁴⁵ и готово уџбеника.⁴⁶ Кратковида мањинска политика власти је повећавала негативне последице ових слабости – како политичке тако и образовне.⁴⁷

МАЊИНСКЕ ШКОЛЕ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Распарчавање земље и окупација поправили су просветни положај скоро свих националних мањина. Нове власти су према њима биле углавном благонаклоне, чак и кад нису биле исте народности. У деловима Југославије које су анектирале Немачка, Мађарска, Бугарска и италијански протекторат „Велика Албанија“, тамошње школе су укључене у школске системе дотичних земаља. Доведени су одговрајући наставници, а Јужни Словени су се нашли у положају прогоњених националних мањина.⁴⁸ У Независној Држави

материјалне могућности углавном сузиле примену најпросвећенијих одредби (Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 213–215).

- 44 Димић, *Културна политика*, I, 88, 118, 233, 250, 262–263, 276, 281; Исто, II, 135, 138–140, 154, 224; Глигоријевић, „О настави“, 65; Јањетовић, *Deca careva*, 232–233; Mayer, *Elementarbildung*, 60, 140, 202; Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 227, 247.
- 45 Mayer, *Elementarbildung*, 108; Mesaroš, *Mađari*, 375–377; Mesaroš, *Položaj*, 204; Димић, *Културна политика*, III, 111; Глигоријевић, „Југословенско-румунска конвенција“, 98–100; Јањетовић, *Deca careva*, 243–245, 252; Попи, *Rumuni*, 49, 93; Senz, *Das Schulwesen*, 64–65; Suppan, *Jugoslawien*, 708, 719. - Често су у мањинским одељењима предавали Југословени који су слабо или никако знали мањински језик. С друге стране, мањинци нису показивали превелико интересовање да се школују за учитеље на њима страном језику и да остатак живота проведу радећи слабо плаћени посао под лошим општим условима, стално изложени опасности да због неке грешке буду пребачени на рад у неку забит или отпуштени.
- 46 Мањинских уџбеника је било веома мало (Mesaroš, *Mađari*, 379).
- 47 Почетком марта 1937. године, министар просвете Добривоје Стошовић је признао да патриотска обука коју је школа преносила није постигла жељене резултате (Шимуновић-Бешлин, *Просветна политика*, 250–251).
- 48 На анектираном делу Косова и Метохије албанске власти су отвориле 173 основне, три средње школе и неколико нижих гимназија (Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, (Београд: Samizdat B92, 2000), 287; Ђорђе Борозан, *Велика Албанија. Поријекло – идеје – пракса*, (Београд: Војноисторијски институт Војске Југославије, 1995), 293–294). У Бачкој, коју је анектирала Мађарска, већина школа је мађаризована, али радиле су и основне школе на српском, као и гимназија у Новом Саду. Немци су имали гимназије у Апатину и Врбасу, а Словаци грађанску школу у Бачком Петровцу (Sajti, *Hungarians*, 309–313; Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, (Novi Sad: Filozofski fakultet, 1996, 51, 54–55). У тој области је Мађарска морала да пружи фолксдојчерима одређене погодности у развоју приватног и државног школства, али оне су остале испод немачких очекивања (Josip Mirnić, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, (Novi Sad: Institut za izučavanje

Хрватској школске повластице су добили тамошњи фолксдојчери, док су се Словаци, Чеси, па чак и Мађари нашли и у горем положају него пре.⁴⁹ У југословенском делу Баната који је остао део окупиране Србије власт је припала фолксдојчерима тако да су они постигли жељену школску равноправност са Србима, па и више од тога. Осталим народностима (сународницима немачких савезника Мађарске, Румуније, Словачке и Бугарске) такође се изашло у сусрет више него што је то био случај у Краљевини Југославији – посебно Мађарима.⁵⁰ И на делу Косова који је остао под немачком влашћу отворене су албанске школе, што је за Албанце допринело илузији „ослобађања“.⁵¹ У деловима Словеније које је анектирао Трећи рајх, за онај део Словенаца за које није било предвиђено исељавање отворене су немачке школе ради понемчавања.⁵²

Мањинско школство у социјалистичкој Југославији

До стварног прелома у школској политици према мањинама дошло је тек доласком комуниста на власт 1944–45. године, иако су представници националних мањина били углавном симболично за-

---

istorije Vojvodine, 1974), 150–159; Sajti, *Hungarians*, 313). За задовољавање радикалних захтева, пошто је Немачка окупирала Мађарску у марту 1944. више није било времена (Sajti, *Hungarians*, 290).

- 49 Wilhelm Sattler, *Die deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien. Ein Buch von Deutschen in Slawonien, Syrmien und Bosnien*, (Graz: Steierische Verlagsanstalt, 1943), 55; Senz, *Das Schulwesen*, 141; Zdravko Krnić, Srećko Ljubljanić, Cvjetko Tomljanović, „Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH“, *Zbornik [Historijskog instituta Slavonije]* 1/1963, 14; Antun Miletić, „The Volksdeutschers (sic) of Bosnia, Slavonia and Srem Regions in the Struggle against the People’s Liberation Movement (1941–1944)“, *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, (Belgrade: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 1977), 565; Kasaš, *Mađari*, 126; Sajti, *Hungarians*, 153.
- 50 Ekkehard Völkl, *Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*, (München: Ungarisches Institut, 1991), 144–155; Sepp Janko, *Weg und Ende der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*, (Graz, Stuttgart: Leopold Stocker Verlag, 1982), 122–126; Kasaš, *Mađari*, 120; Sajti, *Hungarians*, 336–337.
- 51 Највише на подручју Косовске Митровице, 16 у области Подујева, неколико око Вучитрна и чак Новог Пазара. На италијанској територији су Срби морали да иду у албанске школе. На све окупиране територије Косова и Метохије је из Албаније дошло 188 учитеља и наставника, од чега је 47 било родом са Косова и Метохије (Imami, *Srbi i Albanci*, 287).
- 52 Tone Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945*, (Ljubljana, Beograd: Partizanska knjiga, 1979), 680–686. - С друге стране, 800-годишња енкава Кочевје је исељена јер се наша у зони Словеније која је припала Италији. Тамошњи Немци су пресељени у анектиране делове Словеније које је требало испразнити од Словенаца (*Исто*, 476–587).

ступљени међу припадницима Народноослободилачке војске.⁵³ Комунистичка партија Југославије је из идеолошких, спољнополитичких и унутрашњих разлога била спремна да пред тим затвори очи и омогући националну афирмацију свима сем фолксдојчерима, које је требало иселити.⁵⁴

За кратко се чинило да ће слична судбина снаћи и Мађаре, али их је она из спољнополитичких разлога мимоишла и они су већ од пролећа 1945. године укључени у политику националне равноправности и друштвене интеграције.⁵⁵ Важан сегмент те политике је било и образовање. Њему су нове власти намениле вишеструку улогу. Пре свега, требало је углавном заостало становништво описменити и просветити. То је било нужно ради изградње привреде, а посебно индустрије, што је опет, било нужан предуслов за стварање радничке класе која би била носилац новог, социјалистичког друштвеног система.⁵⁶ Школство је истовремено требало да послужи и за идео-

- 53 Spasoje Đaković, *Sukobi na Kosovu*, (Beograd: Narodna knjiga, [1986], 2. dopunjeno izdanje), 49–75, 93–103; Spasoje Đaković, „The Communist Party of Yugoslavia in the National Liberation Struggle and Revolution in Kosovo and Metohija“, *Kosovo. Past and Present*, (Belgrade: Review of International Affairs, 1989), 123–131; Paul Shoup, *Communism and the Yugoslav National Question*, (New York, London: Columbia University Press, 1968), 69; Борозан, *Велика Албанија*, 317–394; Sinan Hasani, *Kosovo, istine i zablude*, (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1986), 88–92, 114–119; Dušan T. Bataković, „Les Albanais du Kosovo en Yougoslavie 1945–1995. Minorité en Serbie, majorité dans la province autonome“, *Minorities in the Balkans. State Policy and Inter-Ethnic Relations*, ur. Dušan T. Bataković, (Belgrade: Balkanološki institut, 2011), 161–166; Kasaš, *Mađari*, 124–128, 184; Akiko Shimizu, *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*, (Münster: LIT Verlag, 2003), 355, 359; Đorđe Momčilović, *Banat u Narodnooslobodilačkom ratu*, (Beograd: Vojno-izdavački zavod, 1977), 163.
- 54 О судбини југословенских Немаца после Другог светског рата в.: Vladimir Geiger, *Nestanak folksdojčera*, (Zagreb: Nova stvarnost, 1997); *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, (Augsburg: Weltbild Verlag, 1995); Zoran Janjetović, *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, (Belgrade: University of Mary, 2005, 2. izd.); Arbeitskreis Dokumentation, *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Stationen eines Völkermords*, (München: Donaueschinger Kulturstiftung, 1998); Michael Portmann, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944–1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur*, (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2008), 225–267.
- 55 Kasaš, *Mađari*, 177–180, 194–195; Portmann, *Die kommunistische Revolution*, 270–278; Nikola Gačeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*, (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, 1984), 146–147; Sajti, *Hungarians*, 446–456; Момчило Исић, *С народом, за народ, о народу. Сретен Вукоасвљевић 1881–1960*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2012), 225–230.
- 56 Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, (Beograd: Rad, 1988), 29, 78–79; Predrag J. Marković, *Beograd između Isto-*

лошку индоктринацију маса у духу комунистичке идеологије, а у вишенационалној земљи каква је Југославија била, и за смањивање националних напетости које су током Другог светског рата прерасле у мржњу. Истовремено, у случају националних мањина оно је требало да послужи и као канал интеграције мањина и доказ веродостојности политике националне равноправности.⁵⁷ Образовање је требало да васпита новог, свестраног социјалистичког човека, градитеља социјализма, али и патриоте, одгајеног у духу „социјалистичког патриотизма“, који није био искључив као традиционални буржоаски, а допуњавао га је пролетерски интернационализам. Ово је било важно како због разних нација у земљи тако и због припадника југословенских мањина у суседним земљама.⁵⁸

У својим просветним напорима нове власти су се суочавале са низом проблема: од недостатка школског простора, опреме, намештаја, квалификованих и, што је било подједнако важно, идеолошки исправних наставника, одговарајућих уџбеника до нових и примерених школских програма. Посебан проблем је била несклоност заосталих слојева да шаљу децу у школу, од које нису очекивали никакву практичну корист.⁵⁹ Све ове тешкоће су се у повећаној мери одражавале на развој мањинског школства, које је уз то било оптерећено још неким слабостима које су само њему биле својствене. Разлике у културној развијености појединих народности, као и

---

ka i Zapada 1948–1965, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1996), 322; Zoran Janjetović, *Od Internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945–1991*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 22.

57 Чедомир Попов, Јелена Попов, *Аутономија Војводине – српско питање*, (Сремски Карловци: Кровови, 2000, 2. изд.), 93. - После таласа одмазде 1944/45. године и неуспеле депортације фолксдојчера, југословенски комунисти су и на остатке немачке мањине применили великодушне мере своје националне политике (Ljubiša Stojković, Miloš Martić, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, (Beograd: Rad, 1952), 211). Турци на Косову и Метохији су добили школе на свом језику тек 1951. године – вероватно да се не би иритирали албански националисти. У Македонији су турске школе отворане већ од 1945. (Arhiv Jugoslavije (AJ), 507, XVIII – к. 6/1–24, Stenografske beleške o diskusiji Komisije za škole nacionalnih manjina, 5–6. IV 1957).

58 Сања Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2018), 49–55.

59 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост*, 139–157. - Осипање током школовања је такође било велико: још крајем педесетих година је осмогодишњу основну школу у Војводини завршавало само 30% припадника мањина, а на Косову и Метохији само 15%! (AJ, 507, XVIII – к. 3/1–36, Aktuelni problemi nacionalnih manjina u Srbiji, 25. III 1959; AJ, 507, XVIII – к. 3/1–36, Problemi u vezi sa nacionalnim manjinama, 18. VI 1959).

федерална структура земље ће додатно закомпликовати образовање припадника мањина.⁶⁰

Образовање националних мањина је после Другог светског рата првобитно регулисано Смерницама Привременог просветног савета Министарства просвете Демократске Федеративне Југославије од 10. августа 1945. године. Оне су предвиђале да се за припаднике националних мањина отварају школе ако у месту живи бар 20 деце школског узраста а у њему нема друге школе. Ако је у месту постојала школа на службеном језику дотичне републике, онда је у њој требало отворити мањинско одељење са 30 ђака. На исти начин су отварана одељења за Јужне Словене у местима у којима су припадници националних мањина чинили локалну већину. Уписивање у мањинске школе или одељења је вршено по жељи родитеља, с тим да је свако дете требало да похађа школу на свом матерњем језику. Било је предвиђено да се у мањинским школама/одељењима службени језик дотичне републике учи са три часа недељно, почевши од трећег разреда основне школе. Будући да је постојао мањак мањинских учитеља, у школама су могли радити и наставници страни држављани. Они су у извесном броју и радили до 1951. године. Било је предвиђено да се унутрашња администрација у мањинским школама обавља на језику на коме се одвијала настава, а да се у дописивању са школским властима користи језик републике, да се сведочанства издају двојезично, као и да се већина уџбеника објављује у Југославији, а само по нужди увози из иностранства, уз одобрење Министарства просвете. У програме ових школа се посебно уносио програм учења матерњег језика, географије и историје одређене мањине. При том је требало изучавати само важније моменте из историје матичног народа коме је мањина припадала, док је тежиште требало да остане на историји Југославије.⁶¹ Ове смернице, иако је било предвиђено да остану привремене, остале су углавном на снази до доношења Општег закона о школству 1959. године. До тог времена је југословенска образовна политика већ извршила потпуни заокрет у односу на међуратну политику у образовању националних мањина и стекла увид у нове проблеме који су се јавили током њеног спровођења.⁶²

60 AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, Stanje i problemi manjinskih škola, Beograd, 20. II 1957.

61 AJ, 507, XVIII–к.6/1–24, Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji 1945–1956. godine, [1956]; Problem škola nacionalnih manjina i reforma škole, jun 1956; Koča Jončić, Nacionalne manjine u Jugoslaviji, (Beograd: Savremena administracija, 1962), 51; Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 112.

62 Парадоксално, известан континуитет у развоју мањинског школства је представљао повлашћен положај италијанских школа, чије постојање је регулисано

У оквиру овако постављених основних начела мањинског образовања, школе за припаднике националних мањина су од краја Другог светског рата до почетка шездесетих година прошле три организационе фазе. У првој (1945–1947/48) су постојале школе какве су описане у Смерницама Привременог просветног савета. У другој (1947/48–1953/54) радиле су засебне мањинске школе, да би потом дошло до њиховог спајања за припаднике више нација на територијалној основи (1953/54–1961). Језичка одвојеност школа је дуже практикована у Војводини него у другој мултиетничкој области, на Косову и Метохији. Територијално спајање школа је објашњавано жељом за развијањем „братства и јединства“: очекивано је да се на одморима и током ваннаставних активности ђаци различитих националности упознају и друже. Исто се очекивало и од наставника, а навођени су и (не безначајни) разлози бољег коришћења материјалних средстава и учила.⁶³ Важан разлог је био и боље учење језика, посебно код припадника мањина, будући да је до тада већ примећено да су многи завршили школу а да нису у довољној мери савладали језик републике, што им је отежавало даље школовање и запошљавање.⁶⁴ Школске 1959/60. године је у три школе у Војводини почела експериментална двојезична (српско-мађарска) настава која је требало да испита могућности опште примене тог принципа, који би омогућио не само да мањинци добро науче службени језик републике већ и да припадници већинског народа науче главни мањински језик у својој средини.⁶⁵ Иако су први покушаји дали добре ре-

---

међународним споразумима са Италијом из 1954. на бази реципроцитета. Њиме је уз поделу територије договорен и статус мањинских школа с обе стране границе, чији број се није смео смањивати (Vanni D'Alessio, „Politika obrazovanja i nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji: škole s talijanskim nastavnim jezikom u Istri i Rijeci“, *Časopis za suvremenu povijest* 2/2017, 224).

63 AJ, 507, XVIII – к. 4/1–22, [без наслова], јануар 1960.

64 AJ, 507, XVIII – к. 2/1–16, Информација о неким организационим и педагошким проблемима школа организованих на принципу територијалности, 27. X 1961; AJ, 318, 43/58, Pregled nekih nedovoljno objašnjenih društveno-političkih pitanja o specifičnostima nastavnih programa i pedagoškog rada u školama za pripadnike nacionalnih manjina, [1958?].

65 AJ, 507, XVIII, к. 2/1–16, О неким питањима двојезичне nastave, nastavnih planova i udžbenika na područjima nastanjenim nacionalnim manjinama, 1961; AJ, 507, XVIII – к. 7/1–36, Rezultati jednogodišnjeg proučavanja dvojezične nastave u eksperimentalnim dvojezičnim odeljenjima osnovnih škola u Vojvodini, Novi Sad, septembar 1960; AJ, 507, XVIII – к. 7/1–36, Stenografske beleške sa proširene sednice Saveta za prosvetna pitanja nacionalnih manjina pri Sekretarijatu za prosvetu i kulturu SIV, 11. XI 1960. - На Косову и Метохији је код доброг дела Срба постојао отпор према учењу албанског (Arhiv Srbije (AS), Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, к. 215,

зултате,⁶⁶ та пракса није заживела због више објективних тешкоћа: двојезична настава је захтевала наставнике који би одлично владали са два језика, ученике који би пре поласка у школу већ у одређеној мери знали други језик на коме се одвија настава, посебне уџбенике и коначно, општи пристанак родитеља.⁶⁷

Од почетка шездесетих година развој Југославије улази у фазу лабављења федерације, а крај овог процеса је представљао Устав СФРЈ из 1974. године. По њему, Југославија је практично претворена у конфедерацију, а две аутономне покрајине у оквиру Србије су могле да воде потпуно самосталну политику у свим областима, па и у образовању.⁶⁸ Овакав политички развој је био праћен и развојем школства који је некада ишао изнад могућности друштва, некад испод, а већи део времена мимо његових правих потреба. Универзитет у Новом Саду је основан 1960, а десет година касније и у Приштини, центру албанске националне мањине у Југославији. И док је Универзитет у Новом Саду увек остао претежно српски, са катедром за хунгаристику на Филозофском факултету, Универзитет у Приштини је од почетка имао претежно „мањински“ карактер.⁶⁹ Временом је тај карак-

---

Dušan Mugoša, *Aktuelni idejno-politički zadaci SKS na Kosovu i Metohiji*, decembar 1962).

66 Успех ових одељења је оцењен као натпросечан, али питање је да ли то треба приписати двојезичној настави или бољој спреми како учитеља тако и ученика.

67 При отварању експерименталних одељења у Суботици примећено је да су (уз одговарајућу „политичку припрему“) родитељи из радничких слојева (углавном Мађари?) радо пристајали да упишу децу у двојезична одељења, док су они из службеничких породица (углавном немађари?) пружили одређени отпор ([А], 507, XVIII–к. 9/1–36, *Zapisnik sa sednice Komisije za nacionalne manjine Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije*, 23. III 1960).

68 Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, III: Србија у Југославији, (Нови Сад: САНУ, Беседа, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001), 376–457; Ч. Попов, Ј. Попов, *Аутономија Војводине*, 98–105; Ranko Končar, Dimitrije Boarov, *Stevan Doronjski. Odbrana autonomije Vojvodine*, (Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2011), 548–582. - Од 1956. постојали су наставни планови за све мањине у Војводини ([А], 507, XVIII – к. 3/1–36, без наслова], 9. XII 1958). Године 1974. они су у извесној мери уједначени са заједничким војвођанским наставним плановима. За њихове сународнике у другим републикама такви планови нису постојали (Carl Bethke, „Die Ungarn in der Vojvodina. Historisches Erbe, Schulunterricht und Geschichtsbücher, Rückblicke und Perspektiven“, *Jahrbuch für Kultur und Geschichte Südosteuropas* 2/2002, 253, 259).

69 И пре него што је неколико приштинских факултета и виших школа уједињено у универзитет, албански студенти су захтевали наставу на албанском језику (AS, BIA, III/136, *Izveštaj o neprijateljskoj delatnosti i antisocijalističkim pojavama u sredinama prosvetnih radnika, srednjoškolske i studentske omladine na Kosmetu*, Beograd 29. I 1962). Вероватно нису били свесни да због недостатка квалификованих кадрова то у том тренутку није било могуће.

тер постајао све израженији.⁷⁰ Био је то врхунац развоја мањинског школства који је започео одмах по окончању Другог светског рата.⁷¹

На почетку је, међутим, требало савладати низ тешкоћа и препрека, од којих је доста наслеђено из доба Краљевине Југославије, а које су се само заостриле у ратом разореној и осиромашеној земљи. Први проблем који је био заједнички свим школама био је недостатак простора и школске опреме.⁷² Мањак школских зграда је био посебно наглашен на Косову и Метохији, где је прилив нових ученика био највећи. Због тога је настава одржавана често у неусловним зградама, у две, а некад и три смене. Тај проблем, посебно на Косову, никад до краја неће бити решен.⁷³ Други велики проблем, посебно за школе које су похађали припадници мањина, био је мањак наставника. Током Другог светског рата окупатори су довели изванредан број наставника, од којих је један део остао и после ослобођења. Ово се односило пре свега на бугарске учитеље и професоре у босилградском и димитровградском срезу, као и на изванредан број наставника из Албаније.⁷⁴ Они су, као и наставници из других земаља, због

70 Године 1972. Албанци су чинили 61% студената на високошколским институцијама на Косову, а 1982. 80% (Veljo Tadić, "Education and Cultural Transformation of Kosovo", *Kosovo. Past and Present*, 200). Током седамдесетих година између 86 и 94% студената који су користили студентске домове, мензе и стипендије у Приштини били су Албанци – што је превазилазило њихов удео у укупном становништву покрајине (Tadić, "Education", 206).

71 Тај врхунац су успели да достигну само Албанци уз обилату помоћ целе Југославије. Иако су били најбројнија национална мањина, истовремено су били и најзаосталија, тако да је било тешко обезбедити кадрове за најмлађи југословенски универзитет. Предавачи су делом били професори из Србије и других република, док је за наставу на албанском између 1970. и 1980. гостовало око 240 професора из Албаније – који су бар толико ширили национализам и иредентизам колико и научна знања (Noel Malcolm, *Kosovo. A Short History*, (London, Macmillan 1992), 327; Dušan T. Bataković, *The Kosovo Chronicles*, (Belgrade, Plato, 1992), 27; Marco Dogo, *Kosovo. Albanesi e serbi. Le radici del conflitto*, (Lungo di Coscenza: Marco, 1992), 334).

72 АЈ, 315, 3/11, Министарство просвете НР Србије Комитету за школе и науку при Влади ФНРЈ, 27. III 1948; АЈ, 507, XVIII – к. 9/1–36, Аматерске и професионалне културно-просветне институције, [1959]; АЈ, 507, XVIII – к. 6/1–24, Станје и проблеми школске мреже, [10–15. X 1957].

73 Крајем 70-их година на Косову је око 470.000 младих похађало образовне установе, тј. готово сваки трећи становник покрајине (Tadić, „Education“, 200). Због недостатка простора, петнаестак година после краја рата, 544 школе на Косову и Метохији су радиле у две до четири смене. Због тога су часови скраћивани на 40, 35 или 30 минута (АЈ, 507, XVIII – к. 7/1–36, Информација о неким проблемима материјалног издржавања школа у АКМО, [1958?]).

74 АС, ВИА, III/121, Анализа у вежи националних мањина на територији града Приштине, 22. III 1956; АС, Д2, Организационо-инструкторско одељење, к. 125, Godišnji izveštaj sreskog

недостатка сопствених кадрова и због врло пријатељских односа са источноевропским земљама, задржани до 1948. године (а делимично и касније).⁷⁵ По истом основу, изван број учитеља је дошао из Чехословачке за потребе чешке мањине у Хрватској. После разлаза са источноевропским социјалистичким земљама већина ових наставника се вратила у своје земље или је била протерана.⁷⁶ Оне ионако нису могле бити главни извор за попуњу учитељског кадра. Да би се он оспособио, припадници мањина су уписивани у југословенске учитељске школе.⁷⁷ Будући да је то захтевало времена а потребе школа су брзо расле, за учитеље су узимани свршени гимназијалци, људи са завршеним нижим разредима гимназије или (посебно на Косову и Метохији) само са завршеном основном школом и кратким учитељским курсевима. Због тога је квалификациона структура мањинских наставника била лошија и од лошег југословенског пресека, а тако је остало и деценијама после Другог светског рата.

Да би се повећао број мањинских учитеља и наставника, власти су релативно рано почеле да дају стипендије за учење на

---

komiteta KP Srbije [Uroševac, 19. XI 1948]; Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе (1945–1961)*, (Београд: Архипелаг, 2011), 242.

- 75 Petar Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007), 103–106. - Наставници учитељске школе (која је отворена 1947. у Димитровграду) као и други који су дошли 1946. по конвенцији између Југославије и Бугарске, 1948/49. протерани су због политичке пропаганде, што је подстакло на емигрирање и изван број ученика (AS, VIA, III/81, Bugarska nacionalna manjina [1956]; AS, VIA, III/81 [без наслова], 15. III 1956). Ни наставници из Мађарске и Румуније активни 1950. нису у идеолошком и стручном погледу најбоље оцењени (AJ, 507, VIII, II/8 (1–84) (к. 29), Iz materijala ekipe koja je obilazila AP Vojvodinu, april 1950).
- 76 AJ, 507, XVIII – к. 3/1–36, Sadašnja kampanja IE zemalja i držanje pripadnika nacionalnih manjina u FNRJ, 4. X 1958. - Између 1950. и 1953. Југославију је напустило и око 150 италијанских учитеља, пратећи тренд исељавања припадника ове мањине (Raoul Pupo, „L'esodo degli italiani da Zara, da Fiume e dall' Istria: un quadro fattuale“, *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel novecento europeo*, eds Marina Cattaruzza, Marco Dogo, Raoul Pupo, ([Napoli]: Edizione scientifiche italiane, [2000]), 204).
- 77 Број учитељских школа или одељења на њима се мењао током времена а због шароликости становништва увек их је највише било у Војводини (Ђорђе Бајић, „Школе и школски систем“, *Војводина 1944–1954*, (Нови Сад: Магица српска, [1954]), 326; Stojković, Martić, *Nacionalne manjine*, 163, 180, 144, 211; AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, Razvoj i problemi manjinskog školstva u Jugoslaviji od 1945–1956 godine, 1957; AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, Stanje i problemi manjinskih škola, 20. II 1957). У Приштини је 1958. отворена виша педагошка школа, а током наредних седам година још неколико (Tadić, „Education“, 199).

учитељским школама и факултетима.⁷⁸ Међутим, број мањинских стипендиста је обично био испод удела мањинаца у целокупном становништву. Поред тога, 40-их и 50-их комунистичке власти су сматрале да стипендије добијају омладинци из погрешних друштвених слојева (деца имућних сељака, малограђана, политичких противника). Петнаестак година после Другог светског рата критикована је и једностраност политике стипендирања која је нагласак ставила на школовање просветног кадра. Крајем педесетих година се показало да због жеље да се образује довољно наставника недостају мањински кадрови за средња и виша места у државној управи и привреди.⁷⁹ Са своје стране, велики део младе мањинске интелигенције је више волео да се определи за наставнички позив јер му је он омогућавао да цело школовање заврши на матерњем језику. Недовољно знање језика већинских народа доводило је до затварања у себе и националистичких скретања, што је врло често примећивано код мањинских студената на југословенским универзитетима.⁸⁰

Међу мањинским наставним кадром као најквалификованији су сматрани мађарски наставници, али је њима (посебно старијима) замерана конзервативност у раду и религиозност. Млађи мађарски учитељи, школовани у Југославији пре, а посебно после Другог светског рата, сматрани су за боље.⁸¹ Велики проблем за мађарску мањину је било питање учитеља у много малобројнијим мађарским одељењи-

78 Само је у случају Италијана успело да се ишколује више наставног особља него што је било потребно, тако да је италијанска учитељска школа на Ријеци 1957. чак привремено обуставила рад јер је створена „залиха“ учитеља за наредних 10–15 година (AJ, 507, XVIII – k.6/1–24, Stanje školstva za nacionalne manjine u NRH, [14. IX 1957]).

79 AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Analiza sprovođenja zaključaka CK SKJ o nacionalnim manjinama, Beograd 1. IV 1960; AJ, 507, XVIII – k. 5/1–43, Mađarska, rumunska, češka, slovačka i rusinska nacionalna manjina u F.N.R.J., 1957. - Одговор на питање зашто су мањинци били недовољно заступљени међу стипендистима можда лежи и у томе што су на руководећим положајима у то време још увек преовлађивали кадрови из већинских народа који су гајили неповерење према припадницима мањина, што је пропорционално мање мањинаца завршавало основне и средње школе, и зато што је мањи број довољно знао службени језик своје републике да би на њему могао да студира.

80 AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Bugarska nacionalna manjina, [8. IX 1953]; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Aktivnost pripadnika nacionalnih manjina u društvenim organizacijama, 11. IV 1952; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Informacija o nekim problemima društvene i političke aktivnosti omladine nacionalnih manjina, [1961?].

81 AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Koča Jončić, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, [1957?]; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, Beograd, jul 1957; AS, Đ2, Komisija za

ма у Хрватској и посебно у Словенији⁸² где дуго није било услова за њихово школовање, док су се мађарски учитељи из Војводине тамо ретко задржавали због разлике у дијалекту и непознавања језика републике.⁸³ За стручно слабије су сматрани албански, бугарски и турски учитељи.⁸⁴ Због велике потребе за учитељима, много оних који су радили није имало потребне квалификације. Мање мањине већ због своје бројности нису успевале да обезбеде наставнике за више од основне школе, или нижих разреда основне школе када је она протегнута на осам година.⁸⁵ Код бугарске националне мањине се јавио занимљив проблем да велик број учитеља није хтео да ради у крајевима насељеним Бугарима, већ су тражили боље животне услове у школама у српским и македонским крајевима.⁸⁶ Поред тога, део њих је био оптерећен националистичким предрасудама.⁸⁷

Највише учитеља и наставника било је потребно највећој, а истовремено најзаосталијој националној мањини у земљи – Албанцима. После успостављања комунистичке власти приступило се масовном описмењавању Албанаца и брзинском обучавању учитеља.⁸⁸ Ал-

---

nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Zapisnik sa sastanka Komisije za nacionalne manjine CK SKS, 11. II 1960.

- 82 Крајем педесетих година мађарски наставници у Словенији су оцењени као слабо квалификовани и под утицајем цркве. Око 40% је имало завршену само основну школу и једногодишњи педагошки течај у Мурској Соботи. (AJ, 507, XVIII – к. 5/1–43, *Mađarska narodna manjšina v Prekmurju*, 25. III 1957).
- 83 AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, *Stanje školstva za nacionalne manjine u NRH*, [14. IX 1957]; AJ, 507, XVIII – к. 7/1–36, *Problemi manjinskih škola* [u Hrvatskoj, 1960].
- 84 Током првих десетак година после Другог светског рата обучено је 246 турских, 1.033 мађарска, 152 румунска, 28 русинских и око 330 албанских учитеља. Већина њих је завршила само учитељске курсеве. У то време још је недостајало албанских и турских учитеља за ниже разреде основних школа, а мађарских, италијанских и бугарских за више разреде осмогодишњих школа и гимназије. (AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, *Školstvo nacionalnih manjina*, [1956?]; AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, *Stanje i problemi školske mreže*, 25. X 1957).
- 85 AJ, 507, XVIII – к. 3/1–36, [без наслова] 9. XII 1958.
- 86 AS, BIA, III/74, *Elaborat o bugarskoj nacionalnoj manjini*, 1. IV 1956; AS, Đ2, *Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina*, Beograd, jul 1957; AS, BIA, III/81, [без наслова], 15. III 1956. - У другој половини педесетих година и приличан број италијанских учитеља је избегавао рад у школама за припаднике италијанске мањине због већих обавеза (више одељења, више часова) (AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, *Italijanska nacionalna manjina*, 30. IV 1957). Слично је било са учитељима словачке народности у Хрватској (AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, *Stanje školstva za nacionalne manjine u NRH*, [14. IX 1957]).
- 87 AS, Đ2, *Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Bugarska nacionalna manjina*, [8. IX 1953]; AS, BIA, III/74, *Elaborat o bugarskoj nacionalnoj manjini*, 1. IV 1956.
- 88 За мање од четири године (1944–1948) тако је обучено више од 800 албанских учитеља (AJ, 507, XVIII–к. 2/1–16, *Autonoma kosovsko-metohijska oblast*, [1957]).

банских учитеља и наставника је било мало,⁸⁹ а уз то су били не само лоше квалификовани већ су и у политичком погледу добрим делом били оптерећени национализмом и иредентизмом⁹⁰ – што је уосталом важило за велики део албанске интелигенције. Оваква идеолошка усмереност ће оставити разорне вишедеценијске последице. Националистички настројени наставници су у националистичком духу васпитавали своје ученике, а ови потом своје.⁹¹ После оснивања Универзитета у Приштини⁹² и споразума о културној сарадњи Косова и Народне Републике Албаније 1970. године, та врста индоктринације је настављена и на највишем нивоу гостовањима око 240 професора из Тиране.⁹³ Већи или мањи националистички испади су бележени све време, да би ескалирали студентским демонстрацијама 1968, а онда и 1981.⁹⁴ Иако демонстрације и незадовољство албанске ом-

---

У исто време отворене су 243 албанске основне школе, једна гимназија и једна учитељска школа (AJ, 507, XVIII – к. 4/ 1–22, Albanska nacionalna manjina u Jugoslaviji, [1949?])

- 89 Тај проблем је посебно био заоштрен у предметној настави, тако да су неки предмети силом прилика предавани на српскохрватском – што је наилазило на (неоправдану) осуду код дела мањинских ђака (AS, BIA, III/140, Analiza prosvetnog kadra za grad Peć, 1. III 1958; AS, BIA, III/140, Nastavak zapisnika sa održanog sastanka sa članovima SK pri Odeljenju državne bezbednosti SUP-a Peć, 12. VIII 1966).
- 90 AS, BIA, III/140, Analiza o šiptarskoj inteligenciji, srez Peć, septembar 1956; AS, BIA, III/140, Analiza prosvetnog kadra i omladine, Peć, 25. III 1958; AS, BIA, III/140, Analiza po prosvetnom kadru za grad Peć, 1. III 1958; AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, Koča Jončić, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, [1957?]; AS, BIA, III/140, Prosvetni kadar i omladina, Peć, 1–3. III 1958; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, к. 1, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, Beograd, jul 1957; AS, BIA, III/136, Stanje šiptarskog prosvetnog kadra na terenu Autonomne kosovsko-metohijske oblasti, [1953?]
- 91 AS, BIA, III/140, Analiza o šiptarskoj inteligenciji, srez Peć, septembar 1956; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, к. 1, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, Beograd, jul 1957; AS, BIA, III/140, Analiza prosvetnog kadra za grad Peć, 1. III 1958; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, к. 1, Informacija o nekim problemima društvene i političke aktivnosti omladine nacionalnih manjina, [1961?]; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, к. 1, Stenografske beleške sa proširenog sastanka Ideološke komisije i Komisije za nacionalne manjine, 23. III 1962.
- 92 У Приштини је 1958. основана Виша педагошка школа, а већ 1960. и Филозофски факултет. До почетка осамдесетих основано је десет факултета и седам виших школа. (Момчило Павловић, „Албанци (Шиптари) у Србији и Југославији 1944–1991“, *Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878–2000*, (Београд: Институт за савремену историју, 2001), 152).
- 93 Malcolm, *Kosovo*, 326; Dogo, *Kosovo*, 334; Bataković, *The Kosovo Chronicles*, 27–28.
- 94 Bataković, *The Kosovo Chronicles*, 29; Миле Бјелајац, „Косово – производња мита о 1987. и таоци политички коректног говора“, *Нова српска политичка мисао* XIII,

ладине нису били последица само идеолошке индоктринације, она је усмерила социјално незадовољство у националистичком и сепаратистичком правцу. Проблеми са албанским наставним кадром су били слични и у Македонији, а такође и последице. У условима лабављења веза међу југословенским републикама, онда и између Србије и њених покрајина, све се мање могло урадити на преусмеравању албанског наставног кадра и интелигенције уопште. На тај начин је импресиван раст њиховог броја био друштвено и политички контрапродуктиван.

Трећи важан фактор у развоју школства су били уџбеници. У Краљевини Југославији је изашао врло мали број мањинских уџбеника,⁹⁵ тако да је и ту постјала огромна празнина коју је требало попунити. Сем тога, већина уџбеника, чак и за припаднике већинских народа, била је идеолошки неприхватљива за нове власти. Мањак уџбеника је бивао видљивији са порастом броја школа и ученика, продужавањем времена школовања и са разгранавањем школског система. Због тога је током првих десетак година после Другог светског рата акценат у издаваштву на мањинским језицима био баш на уџбеницима.⁹⁶ Будући да је тржишно пословање почетком 50-их уведено и у издаваштво, дошло је и до опадања издавања уџбеника за припаднике националних мањина.⁹⁷ Њихови уџбеници су због мањих тиража и (обично) превода били и вишеструко скупљи него уџбеници на језицима југословенских народа.⁹⁸ Да ствар буде гора, због разлика у школским програмима, а некад и дијалектима мањи-

1–4/2006, 244–245; Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, (Београд: Српска академија наука и уметности, 1985), 248–251; Павловић, „Албанци“, 155.

95 У области са највише припадника националних мањина, Дунавској бановини, изашло је свега 12 уџбеника за мађарске основне школе, 10 за словачке, један за румунске и три за русинске (АЈ, 507, XVIII – к. 9/1–36, Информација о problemima izdavačke delatnosti udžbenika za škole nacionalnih manjina, Београд, 10. X 1959).

96 АЈ, 507, XVIII–к. 2/ 1–16, *Autonoma kosovsko-metohijska oblast*, [1957]; АЈ, 507, XVIII–к. 6/1–24, *Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji od 1945–1956. godine*, [1956]; АЈ, 507, XVIII–к. 8/ 1–41, *Izdavačka delatnost na jezicima nacionalnih manjina u Vojvodini u periodu 1946–1957*, 15. IX 1958.

97 АЈ, 507, XVIII – к. 3/1–36, [без наслова] 9. XII 1958; АЈ, 507, XVIII–к. 1/1–22, *Stenografske beleške sa sednice Komisije za pitanja nacionalnih manjina Saveza komunista Jugoslavije*, [Београд], 13. VI 1958; АЈ, 507, XVIII–к. 8/ 1–41, *Izdavačka delatnost na jezicima nacionalnih manjina u Vojvodini u periodu 1946–1957*, 15. IX 1958; АЈ, 507, XVIII–к. 3/1–36, *Aktuelni problemi nacionalnih manjina u Srbiji*, [Београд], 25. III 1959.

98 АЈ, 507, III/82, *Izveštaj o nacionalnim manjinama u FNRJ*, 14. X 1958; АС, Д2, *Komisija za nacionalne manjine CK SKS*, к. 1, *Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina*, Београд, јул 1957; АС, Д2, *Komisija za nacionalne manjine CK SKS*, к. 1, [Zaključci sa sednice Komisije za nacionalne manjine CK SKS, 27. XI 1958]; АС,

на, уџбеници из једне републике нису могли да се користе за школе припадника исте мањине у другој републици.⁹⁹ Крајем педесетих година Србија је, као република са највећим процентом мањинског становништва, водила дуге преговоре са савезном владом око проналажења формуле дотирања мањинског издаваштва, посебно уџбеника.¹⁰⁰ Постојање уџбеника на мањинским језицима је било битно не само из образовних него и из политичких разлога – да припадници мањина, у недостатку југословенских, не би користили идеолошки неисправне уџбенике из матичних земаља, које су заступале другачију варијанту социјализма, а некад и биле на антијугословенским позицијама.¹⁰¹ Мађарски уџбеници су међу мањинским сматрани за најбоље јер су, по оцени надлежних, Мађари имали најспремније кадрове – идеолошки и стручно (иако су и код њих велики део

Ђ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Zapisnik sa sastanka Komisije za nacionalne manjine CK SKS, 11. II 1960.

- 99 AJ, 507, XVIII- k. 4/1-24, Kratka informacija o šiptarskoj manjini na terenu Crne Gore, Titograd, 4. IV 1957. - Код малих мањина су некад морали да се праве изузеци: тако су се крајем педесетих уџбеници за Словаке и Мађаре у Хрватској увозили из Војводине, где је живела већина припадника ове две народности (AJ, 507, XVIII – k. 6/1-24, Stanje školstva za nacionalne manjine u NRH, [14. IX 1957]). Исто тако, крајем педесетих година су се из Македоније увозили уџбеници за школе малобројне турске мањине на Косову и Метохији (AJ, 13, 140/190, Neki problemi izdavačke delatnosti u AKMO, [1957])
- 100 AJ, 507, XVIII-k. 10/1-23, Informacija o finansiranju troškova kulturno-prosvetnih i ostalih društvenih delatnosti na jezicima nacionalnih manjina, Beograd, 12. V 1960; AJ, 318, 43/58, Informacija o režimu finansiranja troškova kulturno-prosvetnih i ostalih društvenih delatnosti na jezicima nacionalnih manjina, Beograd, 25. V 1960; AJ, 318, 43/58, Savet za prosvetu NR Srbije Izvršnom veću NR Srbije, Odboru za budžet i službenička pitanja, Beograd, 4. X 1960; AJ, 318, 43/52, Pedagoški savetnik Gabor Janoši iz Sekretarijata Saveznog izvršnog veća za prosvetu i kulturu republičkim savetima za prosvetu, Beograd, 4. III 1963. - Међутим, већ 1963. Федерација се повукла из аутоматског финансирања дела мањинског издаваштва одлучивши да одређује једнократне дотације за поједине намене (AS, Ђ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Aktuelni problemi međunacionalnih odnosa, Beograd, septembar 1964).
- 101 Као што је био случај са Бугарима крајем педесетих и Албанцима још почетком шездесетих (AJ, 507, XVIII – k. 1/1-22, Stenografske beleške sa sastanka Komisije Komisije za nacionalne manjine CK SKJ, 25. X 1957; AJ, 507, XVIII – k. 3/1-36, Aktuelni problemi nacionalnih manjina u Srbiji, 25. III 1959; AS, Ђ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za nacionalne manjine, 27. XI 1958; AS, Ђ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 215, Dušan Mugoša, Aktuelni idejno-politički zadaci SKS na Kosovu i Metohiji, decembar 1962; AS, BIA, III/81, [Без наслова], 15. III 1956; AJ, 507, XVIII – k. 3/1-36, Problemi u vezi sa nacionalnim manjinama, 18. VI 1959; AS, Ђ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje, k. 214, [Zaključci i stavovi IK CKSKS o dosadašnjem razvitku Kosova i Metohije posle IV plenuma CK SKS, 1961])

уџбеника чинили преводи). Код других националних мањина, посебно оних малобројнијих, мањак потенцијалних аутора је био озбиљан проблем.¹⁰² Зато као приличан успех југословенских власти треба забележити то што су до краја педесетих година потребе припадника мањина за основношколским, а делом и гимназијским уџбеницима биле углавном покривене.¹⁰³ Уз то, део помоћне литературе је од 1956. увожен из Мађарске, Чехословачке, Румуније, Бугарске и Италије, а од средине шездесетих и из Турске.¹⁰⁴

Током првих десетак послератних година новим властима је било главно да ликвидирају неписменост код већинског и мањинског становништва, отворе школе и за нужду ишколују наставнике. О самим школским програмима, посебно за мањине, није се посебно бринуло. Међутим, када су најосновније потребе биле колико-толико задовољене, почела се обраћати већа пажња и на школске програме. Ово утолико пре што су у дотадашњој пракси уочене слабости.¹⁰⁵ Постојало је неколико питања која су изазивала дилеме. Код више мањина то је био сам језик на коме је требало предавати: да ли је требало користити локални дијалект који је ђацима био матерњи или књижевни језик земље матице?¹⁰⁶ Ако би се прихватило ово друго, јављао се проблем некодификованог књижевног језика у матици (Албанија до 1968) или измена његове кодификације (Румунија, Мађарска). Није занемарљив био ни проблем недовољног познавања књижевног језика матичне земље код наставника и ђака.¹⁰⁷ Код предавања

102 AJ, 507, III/82, Izveštaj o nacionalnim manjinama u FNRJ, 14. X 1958; AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Koča Jončić, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, [1957?]; AJ, 507, XVIII – k. 8/1–41, Izdavačka delatnost na jezicima nacionalnih manjina u Vojvodini u periodu 1946–1957, 15. IX 1958; AJ, 507, XVIII – k. 8/1–41, Udžbenici za škole nacionalnih manjina u AP Vojvodini, [1958].

103 До јуна 1958. изашло је укупно 155 мађарских уџбеника у 1.170.460 примерака, 67 словачких у 141.580 примерака, 75 румунских у 108.050 примерака, 33 русинска у 40.781 примерак, 265 албанских у 2.379.697 примерака, 26 бугарских у 123.000 примерака и 4 чешка у 7.000 примерака. Тиме су по оцени власти потребе за уџбеницима на мађарском покривене око 87%, на словачком 85%, на румунском 94%, на русинском 76%. Потребне основних школа и нижих разреда гимназије на Косову и Метохији су наводно биле покривене скоро 100%. (Kemal Sejfula, *Savez komunističke Jugoslavije i nacionalne manjine*, (Београд: Kultura, 1959), 83–84; AJ, 507, XVIII – k. 9/1–36, Neki problemi udžbenika na jezicima nacionalnih manjina, Београд, 14. XI 1958).

104 Ласло Рехак, *Народности во Југославија*, (Београд: Народна армија, 1968), 146.

105 AJ, 507, XVIII – k. 3/1–36, Zapisnik sa savetovanja pri Izvršnom komitetu SKJ o pitanjima nacionalnih manjina u Jugoslaviji, 2. III 1959.

106 AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Zabeleške o šiptarskim udžbenicima [u Makedoniji], 1955.

107 AJ, 507, XVIII – k. 3/1–36, Stenografski zapisnik sa sjednice Komisije za nacionalne manjine pri CK SK Hrvatske, 27. VI 1959; [AS, Đ2, Organizaciono-instruktorsko

литературе, постављало се питање сразмера мањинске, матичне, југословенске/републичке и светске; у настави историје слично: изучавати историју матице, саме мањине, југословенских народа уз додатак историје мањинских народа? Ако се прихвати ово последње, у којој сразмери?¹⁰⁸ Као и сви школски програми у социјалистичкој Југославији, и ова питања су у различитим раздобљима различито решавана, а републичке и покрајинске разлике су у та решења уносиле додатну разноврсност.

Највећа тешкоћа, а која није задовољавајуће отклоњена до краја постојања државе, било је изучавање службеног језика република. Оно је увек било мањкаво, а мањински ученици су напуштали основну, па и средњу школу без довољног знања језика своје републике.¹⁰⁹ Ово је сматрано за велики проблем – не више из националистичких разлога као у Краљевини Југославији, већ зато што су руководећи политичари сматрали да су недовољним знањем већинског језика припадници мањина хендикепирани јер нису могли да се уписују у средње школе и на факултете, учествују у друштвено-политичком животу, укључују се у привреду,¹¹⁰ односно да траже посао по целој земљи.

-
- odeljenje, k. 159, Stenogram sa sednice Plenuma PK SKS, Novi Sad 15–16. IV 1954].
- 108 AJ, 507, XVIII–k.6/1–24, Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji 1945–1956. godine, [1956]; AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Zabeleške o šiptarskim udžbenicima [u Makedoniji], 1955; AJ, 507, XVIII–k. 6/1–24, Problem škola nacionalnih manjina i reforma škole, jun 1956; AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Školstvo nacionalnih manjina, [1956?]; AJ, 507, XVIII – k. 3/1–36, Aktuelni problemi nacionalnih manjina u Srbiji, 25. III 1959; Arhiv Vojvodine (dalje: AV), F 334 (PK SKV), Komisija za nacionalne manjine, red. br. 284, arh. jed. 12237, Problemi školstva nacionalnih manjina, 20. VI 1958; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Obrazloženje za informaciju o problemu škole nacionalnih manjina u Vojvodini [kraj 1960?]; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1; Jončić, *Nacionalne manjine*, 112, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, Beograd, jul 1957.
- 109 AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Stanje i problemi manjinskih škola, Beograd, 20. II 1957; AJ, 507, XVIII – k. 3/1–36, Aktuelni problemi nacionalnih manjina u Srbiji, 25. III 1959; AJ, 507, XVIII – k. 3/1–36, Problemi u vezi sa nacionalnim manjinama, 18. VI 1959; AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji od 1945–1956 godine, [1957].
- 110 AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, Beograd, jul 1957; AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Stanje i problemi manjinskih škola, Beograd, 20. II 1957. - Године 1957. у Војводини је 19% мањинаца похађало више разреде осмогодишње школе на српскохрватском (AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Stanje i problemi školske mreže, 25. X 1957). Истовремено око 10% мађарске деце у Словенији је добровољно, ради учења језика републике, ишло у школе на словеначком (AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Stanje i problemi manjinskih škola, Beograd, 20. II 1957).

Разлога за недовољно савладавање језика републике било је више. Први је био мањак квалификованих мањинских наставника.¹¹¹ Други је био неподесан наставни план који је предвиђао преопширно учење граматике и југословенске књижевности. Када се увидело да је ово бесмислено, промењен је приступ: акценат је стављан на савладавање говорног језика, а у том циљу, као и ради зближавања ђака и наставника различитих народности, спроведено је спајање школа по територијалном принципу 1953–1961. године.¹¹² Реакције на то нису увек биле позитивне. Из редова мањинских наставника и родитеља су се чули приговори да се иде на гушење националних права и мањинске културе, док се део наставника из редова већинских народа опирао спајању школа због страха од губитка повлашћених позиција.¹¹³ Када су „политичким радом“ отпори савладани, националне напетости су се нешто смањиле, али до стварног зближавања је теже долазило, док је савладавање језика републике остало болна тачка до распада земље.¹¹⁴ Као најбољи начин за учење језика републике виђене су двојезичне школе, али су оне биле презахтевне. Зато су се представници Косова и Метохије одмах супротставили томе,¹¹⁵ а због објективних тешкоћа такве школе нису успеле да заживе ни у другим крајевима.¹¹⁶

111 Сматрано је да наставници српскохрватског спадају у најслабије мањинске наставнике (AJ, 507, XVIII – к. 2/1–16, Stenografske beleške sa sednice Saveta za prosvetna pitanja nacionalnih manjina, 16. XI 1961; AJ, 507, XVIII – к. 3/1–36, Aktuelni problemi nacionalnih manjina u Srbiji, 25. III 1959; AJ, 507, XVIII – к. 3/1–36, Problemi u vezi sa nacionalnim manjinama, 18. VI 1959; AJ, 507, XVIII – к. 6/1–24, Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji od 1945–1956 godine, [1957])

112 Стварање тзв. „територијалних школа“ правдано је и бољим коришћењем просторних, материјалних и кадровских капацитета, а имало је свој пандан и у територијалном спајању културно-уметничких друштава.

113 AV, F 334 (PK SKV), Komisija za nacionalne manjine, red. br. 284, arh. jed. 12239, Informacija o o proučavanju i sprovođenju Zaključaka Izvršnog komiteta CK SKJ o nacionalnim manjinama [Novi Sad, 16. III 1960]; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, Beograd, jul 1957.

114 Већ 1960. постојало је мишљење да територијалне школе нису испуниле свој главни задатак – зближавање деце и учења језика (AJ, 507, XVIII – к. 7/1–36, Stenografske beleške sa sednice Saveta za prosvetna pitanja nacionalnih manjina pri Sekretarijatu za prosvetu i kulturu SIV, 11. XI 1960).

115 AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Analiza sprovođenja zaključaka CK SKJ o nacionalnim manjinama, Beograd 1. IV 1960.

116 Показало се да припадници две најбројније националне мањине, Албанци и Мађари, нису показали довољно интересовања за похађање таквих школа (Рехак, *Народности*, 137). Разлог је свакако то што је таква школа и за ђаке много захтевнија од једнојезичне.

Последица недовољног знања службеног језика републике је био и мали упис мањинаца у средње стручне школе. Да би се то превазишло, у Војводини се крајем педесетих година прибегло средњим школама за припаднике мањина у којима би се први разред почињао на мањинском језику (мађарском, будући да су Мађари били највећа мањина у покрајини и истовремено са највећим процентом радника), а потом се у вишим разредима уводило све више наставе на српскохрватском. У последњем разреду се настава одвијала само на језику републике, док је мађарски остао само као један предмет. Ове школе су се показале као добре и успеле су да привуку већи број мањинских ђака. С друге стране, размишљало се и о укидању гимназија за припаднике неких мање бројних мањина.¹¹⁷

Карактеристична је била појава да су у Војводини неки мањински родитељи, свесни корисности знања српскохрватског, уписивали децу већ у основну школу на том језику.¹¹⁸ У политичком естаблишменту су о овоме имали подељено мишљење: док су неки сматрали да је то добро, већинско мишљење је било да је то погрешно јер представља неуспех образовне политике, те да решења за довољно савладавање језика републике треба тражити на други начин.¹¹⁹ Теоретски најбољи начин – двојезична школа – био је нерепална опција. За разлику од дела

117 AV, F 334 (PK SKV), Komisija za nacionalne manjine, red. br. 284, arh. jed. 12239, Informacija o o proučavanju i sprovođenju Zaključaka Izvršnog komiteta CK SKJ o nacionalnim manjinama [Novi Sad, 16. III 1960]; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Problemi prosvete i školstva kod nacionalnih manjina, Beograd, jul 1957; AJ, 507, XVIII – k. 3/1–36, Problemi u vezi sa nacionalnim manjinama, 18. VI 1959; AS, Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS, k. 1, Analiza sprovođenja zaključaka CK SKJ o nacionalnim manjinama, Beograd 1. IV 1960.

118 Већ крајем педесетих мађарски родитељи у Словенији су децу уписивали у словеначке школе да би на време савладала службени језик републике (AJ, 507, XVIII – k. 5/1–43, Madžarska narodna manjšina v Prekmurju, 25. III 1957; AJ, 507, XVIII – k. 6/1–24, Stanje i problemi manjinskih škola, Beograd, 20. II 1957). На захтев родитеља, осамдесетих година је у основним и средњим школама у Димитровграду и Босилграду за бугарску децу заведена само настава на српском, док се бугарски језик изучавао само као један од предмета (Бранко Павлица, „Бугарска национална мањина у Југославији“, *Положај мањина у СРЈ*, ур. Милош Мацура, Војислав Становчић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 1996), 716). Сличан опортунизам се временом развио и код Румуна, тако да је у часу распада СФРЈ чак 39% румунских ђака похађало школе на српском – без жеље да факултативно уче румунски! (Траило Спариосу, „Стање и проблеми румунске националне мањине у СР Југославији“, *Положај мањина у СРЈ*, 689). Сличан феномен је примећен и код истарских Италијана (D'Alessio, „Politika obrazovanja“, 234–235).

119 AJ, 507, XVIII – k. 3/1–36, Aktuelni problemi nacionalnih manjina u Srbiji, 25. III 1959; AJ, 507, XVIII – k. 3/1–36, Zapisnik sa savetovanja pri Izvršnom komitetu SKJ o pitanjima nacionalnih manjina u Jugoslaviji, 17. III 1959.

Мађара, на Косову и Метохији велика већина албанских родитеља није увиђала потребу учења српскохрватског. Радило се о још доста затвореном друштву, неукљученом у шире привредне и друштвене токове, које због тога није осећало потребу ни за школовањем подмлатка ни за учењем службеног језика. Чињеница да је одмах по доласку комуниста на власт на Косову и Метохији прокламована двојезичност администрације и да су Албанци и без знања српскохрватског могли да заврше послове са властима, свакако је подстицала овакво схватање. Иако је двојезичност испрва остајала углавном на папиру, са протоком времена, а посебно од шездесетих година, број албанских службеника је бивао све већи, Албанци су постајали (све већа) већина на Косову и Метохији, те је отворано све више школа свих нивоа на албанском – све је то, вероватно, додатно дестимулисало учење српскохрватског. И док припадници бројчано малих мањина (Чеси, Словаци, Русини, Румуни) често нису имали избора сем да уче на већинском језику ако би се одлучили за похађање средњих и виших школа, код албанске мањине су власти увођењем школа свих нивоа, па и универзитета, допринеле затварању Албанаца у себе. Утолико пре што се све више албански обојени Универзитет у Приштини није одликовао високим стандардима учености, већ оличавањем албанске националне афирмације и инфлацијом диплома.¹²⁰ Јасно је да тако образовани кадрови, чак и ако нису били националистички задојени и ако нису као велики део приштинских студената студирали албанску историју, језик, књижевност или етнологију, нису могли да нађу посао ни у неразвијеној косовској привреди ни другде по Југославији.¹²¹ То је стварало све већи број незадовољних интелектуалаца и интелигената који су у националистичком правцу усмеравали незадовољство све већег броја незапослених или слабо плаћених албанских радника. Социјална бомба је била темпирана раније, а последње две деценије постојања Југославије јој је додат и детонатор.¹²²

120 Dogo, *Kosovo*, 335.

121 Од 34.097 студената на Косову и Метохији 1979/80. године, 23.611 је студирало друштвене науке! (*Статистички календар Југославије 1981* (Београд: Савезни завод за статистику, 1981), 136). Међу 1295 дипломаца, било је 784 друштвањака (*Исто*, 142).

122 Већ почетком шездесетих година је констатовано да је на Косову и Метохији сваке године на тржиште рада долазило 20.000 нових тражилаца посла, док је годишње отворано 4.000 радних места – и то од 1956. када је уочено да је премало урађено за развој привреде у Аутономној косовкометохијској области (AS, Д2, Комисија за националне мањине СК SKS, к. 1, *Анализа спровођења закључака СК SKJ о националним мањинама*, 1. IV 1960). Наредних деценија се раскорак у развоју између Косова и развијених делова Југославије још више повећавао,

Да ли из оваквог крајњег исхода треба закључити да националним мањинама не треба омогућити школовање на матерњем језику? Јер, ако им се оно ускрати, окренуће се против државе у којој живе – као што су се окренули против Краљевине Југославије. А ако им се омогући, опет ће се окренути против ње, као Албанци против Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.¹²³ Неки ће увек гласно тражити школу на матерњем језику, док други у њу неће ићи чак и кад она постоји. Једни неће бити спремни ни на интеграцију, док ће други бити спремни и на асимилацију ако су мањина. Јасно је да би било погрешно закључити да је зато најбоље не изграђивати мањинско школство. Постојање или непостојање мањинског школства није одлучујући фактор за лојалност или нелојалност националних мањина,¹²⁴ нити за асимилацију или национално очување.¹²⁵ Поред школства на развијање осећаја привржености, или макар лојалности, као и на спремност на интеграцију или асимилацију утиче и низ других фактора – од положаја на друштвеној лествици, степена грађанских слобода, правне сигурности, материјалног благостања, културе, локалне етничке структуре становништва, личних и породичних веза и искустава, до политичке, верске и идеолошке припадности и других фактора. Ово, међутим, не значи да је школа небитна, односно да је свеједно каква ће она бити.

Краљевина Југославија је покушала да репресијом асимилује националне мањине, или да им макар ослаби економску снагу и националну самосвест. Социјалистичка Југославија је покушала да у свему изједначи припаднике мањина са већинским становништвом.¹²⁶

добрим делом због превеликог наталитета (Branko Horvat, *Kosovsko pitanje*, (Zagreb: Globus, 1989, 2. dopunjeno izd.), 136–138, 181–184).

123 Године 1941. било је 32.790 основаца и 3.305 средњошколаца на Косову и Метохији – већином неалбанаца; 1986/87. само у основне школе је (на Косову и ван њега) ишло 389.305 Албанаца (Tadić, „Education“, 197–198).

124 Србијански Јевреји, који су углавном завршавали српске школе, учествовали су у Првом светском рату и подносили жртве раме уз раме са својим српским суграђанима. Власи североисточне Србије никад нису имали школе на свом језику, али су у Другом светском рату доста масовно ступали у четнике – јер су се идентификовали са Србима и њиховом монархистичком традицијом. Пољаци у Босни такође нису имали школе на свом језику, али су у великом броју пришли партизанском покрету – јер су се идентификовали са антифашизмом. Угарске Швабе су, иако су имале врло мали број школа на немачком, биле врло привржене Угарској. Могло би се наћи још доста сличних примера.

125 Образовани Срби у Угарској до 1918. већином су завршавали мађарске средње школе и факултете, остајући национално свесни браниоци права свог народа.

126 Кратак преглед афирмације најбројније националне мањине у социјалистичкој Југославији (укључујући раст броја школа, листова, културних институција,

Водећи комунисти су веровали да је национално питање нешто што треба успут решити да би могао да се изграђује комунизам – у коме национална припадност ионако неће играти никакву улогу. У том циљу југословенским народима су обезбедили националну државност оличену у републикама, а националним мањинама културна и школска права, а једним делом и квазидржавност у виду аутономних покрајина. Показало се да због укључености мноштва непредвиђених фактора ово није било довољно ни да се изгради комунизам ни да се сачува Југославија.

У Краљевини Југославији један груб, кратковид, корумпиран и недоследан систем није за двадесетак година успео да уклони духовне и културне разлике које су се таложиле вековима – ни код јужнословенских народа, а посебно не код националних мањина – и да постигне макар минимум државног јединства. Школство, као не баш прејака карика у државном ланцу, ту није могло много да помогне, али је учинило довољно да додатно надражи незадовољне народе и националне мањине. У комунистичком реформно-модернизаторском покушају, обрзовање националних мањина је, пак, морало остати на пола пута. Недостајало је средстава и кадрова да се свим мањинама обезбеди школовање на матерњем језику од вртића до факултета. И тамо где је то делимично постигнуто, показало се као контрапродуктивно. Било је тешко наћи равнотежу између очувања националних особености припадника мањина и њихове интеграције у југословенско друштво.

Ефикасност школа, посебно за припаднике мањина, увек зависи од мноштва фактора, али за сваку државу је боље да проба да својим грађанима омогући добро образовање. Ово посебно важи за грађане мањинских народности јер уз образовно-хуманистички аспект њихово школовање у себи садржи и политички.¹²⁷ Иако таква политика не јемчи позитивне исходе, она увећава шансе да до њих дође.

РЕЗИМЕ

Краљевина Југославија је била грађена као национална држава Јужних Словена тако да је мањинском становништву обезбеђивала само минимум мањинских права, посебно на пољу школовања. Циљеви образовања су били идеолошки а не практични, тј. били су окренути изградњи државног и националног јединства а не практичним

броја функционера разног ранга итд.) у: Павловић, „Албанци“, 150–171.

127 Комунистичке власти су овога итекако биле свесне (НП, РКССРНН 1951, *Neki problemi mađarskog školstva u Narodnoj republici Hrvatskoj*, 1951).

знањима. Кад су националне мањине биле у питању, желело се ослабити њихову националну свест. У том циљу за мањине у јужним деловима земље школе углавном нису ни отваране, док је за мањине на некадашњим хабзбуршким територијама број школа драстично смањен. У оваквом рестриктивном систему спровођени су и изузеци подстакнути унутрашњополитичким и спољнополитичким разлозима.

После Другог светског рата комунисти су хтели да преобликују југословенско друштво. Да би то постигли, а пре свега да би изградили индустрију и радничку класу, почели су јако да развијају просвету. Изграђивали су Југославију на принципу националне равноправности, па су у том контексту и националне мањине добиле сва права. Школство је требало и њих да образује и укључи у социјалистичко друштво.

После првих петнаестак година основна писменост је углавном постигнута, па су се власти почеле бавити и школским програмима, уџбеницима и методологијом наставе. Недовољно савладавање службеног језика у мањинским школама се показало као главни проблем, па је доста напора у реформи посвећено изналажењу његовог решења. Овај проблем никада није до краја успешно решен. И док је код мање бројних мањина образовање на матерњем језику имало тенденцију да престаје са средњом школом, за Албанце је оно континуирано изграђивано. Универзитет у Приштини, који је основан 1970, требало је да буде врхунац тог развоја. Он је, међутим, стварао недовољно стручне кадрове који често нису владали другим језиком сем албанским. Косовска привреда те кадрове није могла да апсорбује и издржава, што је допринело експлозији економског и друштвеног незадовољства обученог у национално рухо.

Све то не значи да мањинама не треба обезбедити школовање на матерњем језику, јер је то захтев хуманости, али и политичке мудрости.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Arhiv Jugoslavije. Fondovi: 315; 507; 13; 318.
- Arhiv Srbije: Đ2, Komisija za nacionalne manjine CK SKS; BIA; Đ2, Organizaciono-instruktorsko odeljenje.
- НР. РКССРНН, 1951.
- Arhiv Vojvodine. F 334 (PK SKV), Komisija za nacionalne manjine.

- *Arbeitskreis Dokumentation. Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Stationen eines Völkermords.* München: Donauschwäbische Kulturstiftung, 1998.
- Бајић, Ђорђе. „Школе и школски систем“. *Војводина 1944–1954*, 317–329. Нови Сад: Матица српска, [1954].
- Bataković, Dušan T. „Les Albanais du Kosovo en Yougoslavie 1945–1995. Minorité en Serbie, majorité dans la province autonome“. *Minorities in the Balkans. State Policy and Inter-Ethnic Relations*, ed. Dušan T. Bataković, 169–220. Belgrade: Balkanološki institut, 2011.
- Bataković, Dušan T. *The Kosovo Chronicles.* Belgrade, Plato, 1992.
- Bednárík, Rudolf. *Slováci v Juhoslávii. Materiály k hmotnej a duchovnej kultúre.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovensky Akadémie Vied, 1966.
- Бешлин, Бранко. *Весник трагедије. Немачка штампа у Војводини (1933–1941).* Нови Сад – Сремски Карловци: Платонеум, 2001.
- Bethke, Carl. „Die Ungarn in der Vojvodina. Historisches Erbe, Schulunterricht und Geschichtsbücher, Rückblicke und Perspektiven“. *Jahrbuch für Kultur und Geschichte Südosteuropas* 2/2002, 245–263.
- Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.
- Бјелајац, Миле. „Косово – производња мита о 1987. и таоци политички коректног говора“. *Нова српска политичка мисао* 1–4/2006, 235–262.
- Богдановић, Димитрије. *Књига о Косову.* Београд: Српска академија наука и уметности, 1985.
- Борозан, Ђорђе. *Велика Албанија. Поријекло – идеје – пракса.* Београд: Војноисторијски институт Војске Југославије, 1995.
- Burda, Artur. „Poljski naseljenici u Bosni“. *Zbornik krajiških muzeja* III, 1969, 185–189.
- D’Alessio, Vanni. „Politika obrazovanja i nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji: škole s talijanskim nastavnim jezikom u Istri i Rijeci“. *Časopis za suvremenu povijest* 2/2017, 219–241.
- *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien.* Augsburg: Weltbild Verlag, 1995.
- „Die Kulturrechte des Rumänentums im jugoslawischen Banat“. *Nation und Staat* 1/1939, 34–35.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952.* Beograd: Rad, 1988.
- Димић, Љубодраг. *Историја српске државности, III: Србија у Југославији.* Нови Сад: САНУ, Беседа, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001.
- Димић, Љубодраг. *Културна политика Краљевине Југославије, I–III.* Београд: Стубови културе, 1997.
- Dogo, Marco. *Kosovo. Albanesi e serbi. Le radici del conflitto.* Lungo di Coscenza: Marco, 1992.

- Dolenc, Ervin. *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS*. [Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996].
- Dolmányos, István. „Kritik der Lex Appony (Die Schulgesetze vom Jahre 1907)“. *Nationale Frage in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900–1918*, 233–304. Budapest: Akademia Kiadó, 1966.
- Dragišić, Petar. *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007.
- Дрљача, Душан. „Марија Домбровска о Пољацима у Босни“. *Зборник Матице српске за славистику* 10/1976, 133–148.
- Dugački, Vlatka. *Svoj svote. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918.–1941.)* Zagreb: Srednja Europa, 2013.
- Đaković, Spasoje. *Sukobi na Kosovu*. Beograd: Narodna knjiga, [1986], (2. dopunjeno izdanje).
- Đaković, Spasoje. „The Communist Party of Yugoslavia in the National Liberation Struggle and Revolution in Kosovo and Metohija“. *Kosovo. Past and Present*, 123–131. Belgrade: Review of International Affairs, 1989.
- Ferenc, Tone. *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945*. Ljubljana, Beograd: Partizanska knjiga, 1979.
- Gaćeša, Nikola. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu Institut za istoriju, 1984.
- Geiger, Vladimir. *Nestanak folksdojčera*. Zagreb: Nova stvarnost, 1997.
- Глигоријевић, Бранислав. „Југословенско-румунска конвенција о уређењу мањинских школа Румуна у Банату 1933. године“. *Зборник Матице српске за историју* 7/1973, 79–103.
- Глигоријевић, Бранислав. „О настави на језицима народности у Војводини 1919–1929“. *Зборник Матице српске за историју* 5/1972, 55–84.
- Gujaš, Josip. „‘Nacionalna odbrana’ Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX i XX stoljeća u okviru Slavonske akcije“. *Historijski zbornik XXIII–XXIV*, 1970–1971, 45–96.
- Hasani, Sinan. *Kosovo, istine i zablude*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1986.
- Höpfner, Hans-Paul. *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Frankfurt/M, Bonn: P. Lang, 1983.
- Horvat, Branko. *Kosovsko pitanje*. Zagreb: Globus, 1989, (2. dopunjeno izdanje).
- Imami, Petrit. *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd: Samizdat B92, 2000.
- Исић, Момчило. *С народом, за народ, о народу. Сретен Вукосављевић 1881–1960*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2012.
- Jacquin, Pierre. *La question des minorités entre l’Italie et la Yougoslavie*. Paris: Sirey, 1929.
- Janko, Sepp. *Weg und Ende der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*. Graz, Stuttgart: Leopold Stocker Verlag, 1982.

- Janjetović, Zoran. *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*. Belgrade: University of Mary, 2005, (2. izd.)
- Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005.
- Janjetović, Zoran. *Od Internacionalne do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945–1991*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- Janjetović, Zoran. "The Question of the Volksdeutsche in Yugoslav-German Relations between the World Wars". *East-Central Europe and the Great Power Politics (19th – 20th Centuries)*, ed. Veniamin Ciobanu, 321–337. Iași: Editura Junimea, 2004.
- Jončić, Koča. *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*. Beograd: Savremena administracija, 1962.
- Kasaš, Aleksandar. *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1996.
- Кириловић, Димитрије. *Помађаривање у бившој Угарској*. Нови Сад: Српска манастирска штампарија Сремски Карловци, 1935.
- Končar, Ranko, Dimitrije Boarov. *Stevan Doronjski. Odbrana autonomije Vojvodine*. Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2011.
- Kraft, Doris. *Das untersteierische Drauland. Deutsches Grenzland zwischen Unterdrauburg und Marburg*. München: M. Schick, 1935.
- Krnić, Zdravko, Srećko Ljubljanović, Cvjetko Tomljanović. „Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH“. *Zbornik [Historijskog instituta Slavonije] 1/1963*, 26–40.
- Malcolm, Noel. *Kosovo. A Short History*. London, Macmillan 1992.
- Marković, Predrag J. *Beograd između Istoka i Zapada 1948–1965*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1996.
- Mayer, Martin. *Elementarbildung in Jugoslawien (1918–1941). Ein Beitrag zur gesellschaftlichen Modernisierung?* München: R. Oldenbourg Verlag, 1995.
- Memić, Mustafa. *Velika medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu*. Skoplje: IPZRO Fonografika, 1984.
- Mesaroš, Šandor. *Mađari u Vojvodini 1929–1941*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu Institut za istoriju, 1989.
- Mesaroš, Šandor. *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu Institut za istoriju, 1981.
- Miletić, Antun. „The Volksdeutsche (sic) of Bosnia, Slavonia and Srem regions in the Struggle against the People’s Liberation Movement (1941–1944)“. *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, 559–603. Belgrade: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 1977.
- Mirnić, Josip. *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1974.
- Momčilović, Đorđe. *Banat u Narodnooslobodilačkom ratu*. Beograd: Vojno-izdavački zavod, 1977.

- Omerović, Enes. *Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*. Sarajevo: Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, 2019.
- Павлица, Бранко. „Бугарска национална мањина у Југославији“. *Положај мањина у СРЈ*, ур. Милош Мацура, Војислав Становчић, 705–722. Београд: Српска академија наука и уметности, 1996.
- Павловић, Момчило. „Албанци (Шиптари) у Србији и Југославији 1944–1991“. *Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878–2000*, 133–174. Београд: Институт за савремену историју, 2001.
- Perz, Josef, Fritz Hölger. „Das Schulwesen des Gottscheer Landes“. *Jubiläums-Festbuch der Gottscheer 600-Jahresfeier. Aus Anlaß des 600-jährigen Bestandes des Gottscheer Landes*, 130–136. [Кочевје: Ј. Pavlicek, 1930].
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III. Београд: Nolit, 1988.
- Петровић Тодосијевић, Сања. *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2018.
- Pirraku, Muhamet. „Kulturno-prosvetni pokret Albanaca u Jugoslaviji (1919–1941)“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2/1976, 356–370.
- Popi, Gligor. *Rumuni u jugoslovenskom Banatu (1918–1941)*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu Institut za istoriju, 1976.
- Попов, Чедомир, Јелена Попов. *Аутономија Војводине – српско питање*. Сремски Карловци: Крвовови, 2000, (2. изд.)
- Portmann, Michael. *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944–1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2008.
- Пржић, Илија. *Заштита мањина*. Београд: Геца Кон, 1933.
- Pupo, Raoul. „L'esodo degli italiani da Zara, da Fiume e dall' Istria: un quadro fattuale“. *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel novecento europeo*, eds Marina Cattaruzza, Marco Dogo, Raoul Pupo, 183–208. [Napoli]: Edizione scientifica italiane, [2000].
- Rasimus, Hans. *Als Fremde im Vaterland. Der Schwäbisch-deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse*. München: Donaueschinger Archiv, 1989.
- Redžepagić, Jašar. „Velika medresa u Skoplju 1925–1941“. *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* 4/1968, 177–199.
- Рехак, Ласло. *Народности во Југославија*. Београд: Народна армија, 1968.
- Roux, Michel. *Les Albanais en Yougoslavie. Minorité national. Territoir et développement*. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1992.
- Sajti, Enikő A. *Hungarians in the Vojvodina 1918–1947*. Boulder CO: East European Monographs, 2003.
- Sattler, Wilhelm. *Die deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien. Ein Buch von Deutschen in Slawonien, Syrmien und Bosnien*. Graz: Steierische Verlagsanstalt, 1943.

- Савезни завод за статистику. *Статистички календар Југославије 1981*. Београд: Савезни завод за статистику, 1981.
- Sejfula, Kemal. *Savez komunista Jugoslavije i nacionalne manjine*. Beograd: Kultura, 1959.
- Senz, Josef Volkmar. *Das Schulwesen der Donauschwaben in Jugoslawien*. München: Südostdeutsches Kulturwerk, 1969.
- Shimizu, Akiko. *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*. Münster: LIT Verlag, 2003.
- Shoup, Paul. *Communism and the Yugoslav National Question*. New York – London: Columbia University Press, 1968.
- Сирацки, Јан. „Место и значај југословенских Словака у историји чехословачко-југословенских односа“. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 48/1967, 40–52.
- Slavič, M[atija]. *Prekmurje*. Ljubljana: Slovenska kršćansko-socijalna zveza, 1921.
- Спариосу, Траило. „Стање и проблеми румунске националне мањине у СР Југославији“, *Положај мањина у СРЈ*, ур. Милош Мацура, Војислав Становчић, 685–696. Београд: Српска академија наука и уметности, 1996.
- *Statistički pregled Kraljevine Jugoslavije po Banovinama*. Beograd: Predsedništvo Ministarskog saveta, 1930.
- Stojković, Ljubiša, Miloš Martić. *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*. Beograd: Rad, 1952.
- Strehaljuk, Vaso. „Ukrajinci u Bosni“. *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine IV*, 1978, 77–93.
- Suppan, Arnold. „Zur Lage der Deutschen in Slowenien zwischen 1918–1938“. *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941*, eds Arnold Suppan, Helmut Rumpler, 171–240. Wien, München: Ost- und Südosteuropa-Institut, 1988.
- Suppan, Arnold. *Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Außenpolitik in europäischem Umfeld*. München, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1996.
- Szita, László. „Identitätsprobleme der Magyaren in Kroatien“. *Minderheitenfrage in Südosteuropa. Beiträge der internationalen Konferenz, The Minority Question in Historical Perspective 1900–1990, Interuniversity Center, Dubrovnik 8–14 April 1991*, ur. Gerhard Seewann, 175–180. München: R. Oldenbourg Verlag, 1992.
- Шимуновић-Бешлин, Биљана. *Просветна политика у Дунавској бановини (1929–1941)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2007.
- Tadić, Veljo. „Education and Cultural Transformation of Kosovo“. *Kosovo. Past and Present*, 197–207. Belgrade: Review of International Affairs, 1989.
- Török, Arpad. „Die rumänisch-jugoslawische Minderheitenkonvention und die Minderheitenschutzverträge“. *Nation und Staat VII* 3/1933, 151–155.

- Völkl, Ekkehard. *Der Westbanat 1941-1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*. München: Ungarisches Institut, 1991.
- Vovko, Andrej. „Nemško manjšinsko šolstvo na Slovenskem v obdobju stare Jugoslavije“. *Zgodovinski časopis* XL 3/1986, 311-321.
- Wutte, Martin, Oskar Lobmeyr-Hohenleiten. *Die Lage der Minderheiten in Kärnten und Slowenien*. Klagenfurt: A. Kollitsch, 1926.
- Животић, Александар. *Југославија, Албанија и велике силе (1945-1961)*. Београд: Архипелаг, 2011.

SUMMARY

Zoran Janjetović

EDUCATION OF NATIONAL MINORITIES IN YUGOSLAVIA 1918–1991

ABSTRACT: Based on the relevant literature and archival materials, the paper compares the educational policies of the Yugoslav state towards members of national minorities in the period before and after the Second World War. In the text, an accent is placed on the comparing of aims and methods of educational policies.

KEY WORDS: Yugoslavia, national minorities, education, textbooks, educators

The Kingdom of Yugoslavia was built as the national state of south Slavs, thus securing only minimal minority rights for the minority population, especially in the field of education. The aims of education were ideological instead of practical, i.e. they were oriented toward constructing state and national unity, and not practical knowledge. When it came to national minorities, the intention was to weaken their national awareness. To that end, schools were generally not opened for minorities in the south of the country, while the number of schools for minorities in former Hapsburg territories was drastically reduced. Exceptions motivated by domestic and foreign policy reasons were implemented in such a restrictive system. After the Second World War, the Communists wanted to reshape the Yugoslav society. In order to achieve this, and most of all so as to build an industry and working class, they began to strongly develop education. They built Yugoslavia on the principle of national equality and so national minorities received all rights in this context. The school system was supposed to educate them and include them into the socialist society. After the first fifteen years or so, basic literacy was generally achieved, thus the authorities began to focus on school programs, textbooks, and teaching methodology. The main problem turned out to be the insufficient mastering of the official language in minority schools, so much effort in their reform was devoted to finding a solution to this problem. It was never fully resolved. And while education in their mother tongue tended to stop at a secondary school level for less numerous minorities, for Albanians, it was continuously built. The University of Prishtina which was founded in 1970 was supposed to be the peak of that development.

However, it produced insufficiently professional cadre that often didn't speak any language fluently other than Albanian. The Kosovo economy couldn't absorb and support that cadre, which contributed to the explosion of economic and social unrest clothed in the national spirit. All this does not mean that minorities should not be provided with education in their mother tongue, because that is a requirement of humanity, but also of political wisdom.